

Hướng dẫn dịch văn bản
khoa học xã hội

This book has been published with the generous support of the Ford Foundation. Special thanks are due to Galina Rakhmanova.

Copyright ©2006 by American Council of Learned Societies, New York. The ACLS grants use of this title free of charge for all non-profit, educational purposes. Proper citation is required; ACLS requests that citations include: “SSTP *Guidelines* is available in multiple languages at www.acls.org/sstp.htm.” For all other uses, contact permissions@acsls.org.

ISBN: 978-0-9788780-8-5

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Hướng dẫn dịch văn bản khoa học xã hội

NGƯỜI DỊCH

Lương Thu Hiền

NHỮNG NGHIÊN CỨU VIÊN CHÍNH

Michael Henry Heim & Andrzej W. Tymowski

AMERICAN COUNCIL OF LEARNED SOCIETIES

Hướng dẫn dịch văn bản khoa học xã hội

Mục tiêu

Hướng dẫn sau đây là sản phẩm của dự án “Dịch thuật trong Khoa học Xã hội” (the Social Science Translation Project) – một sáng kiến của Hội đồng các Tổ chức Học thuật Hoa Kỳ (American Council of Learned Societies) do quỹ Ford (the Ford Foundation) tài trợ. (Phụ lục A là danh sách những người tham gia dự án “Dịch thuật trong Khoa học Xã hội”). Hướng dẫn này nhằm thúc đẩy sự giao tiếp trao đổi thông tin giữa các ngôn ngữ khác nhau trong lĩnh vực khoa học xã hội.

Dịch thuật là một quá trình phức tạp và đầy thách thức về mặt trí tuệ, nên tất cả những người thực hiện việc đặt dịch, hiệu đính và biên tập đều cần phải hiểu quá trình đó. Mặc dù câu nói cửa miệng “dịch lạc nghĩa” nêu bật những chông gai, cạm bẫy, khó khăn, và sự thiếu chính xác có thể xảy ra trong quá trình dịch thuật, chúng tôi vẫn muốn khẳng định rằng *có thể* giao tiếp trao đổi thông tin một cách thành công thông qua dịch thuật. Hơn thế, dịch là một động lực mang tính

sáng tạo: nó làm giàu thêm ngôn ngữ dịch* qua việc giới thiệu những từ mới cùng các khái niệm và cách sử dụng đi kèm với chúng. (Những thuật ngữ đi kèm ký hiệu hoa thị* được giải thích trong phần chú giải – Phụ lục B).

Bản hướng dẫn này đề cập đến việc dịch những văn bản thuộc các chuyên ngành khoa học thường được gọi là khoa học xã hội (nhân học, truyền thông (communications),¹ nghiên cứu văn hóa, kinh tế, nghiên cứu về giới, địa lý, quan hệ quốc tế, luật, chính trị học, tâm lý học, sức khỏe cộng đồng, xã hội học, và các ngành liên quan), nhưng đồng thời nó có thể áp dụng cho việc dịch những văn bản của các tổ chức chính phủ, phi chính phủ, hay của báo chí và các cơ quan thông tin đại chúng khác. Có lẽ cũng có thể áp dụng phần lớn bản hướng dẫn này vào quá trình dịch các văn bản thuộc khoa học nhân văn (triết học, lịch sử, lịch sử nghệ thuật, khoa học âm nhạc, và phê bình văn học, v.v. . . .).

¹Communication tạm dịch là truyền thông.

Bản hướng dẫn về cơ bản là dành cho những cán bộ làm công tác đặt dịch, hiệu đính và biên tập văn bản dịch, nói một cách vắn tắt, đó là những người mà chúng tôi gọi là cán bộ biên tập. Mục đích chính của bản hướng dẫn là làm sáng tỏ quá trình dịch cho họ, giúp họ đặt ra những mục tiêu thiết thực khi bước vào quá trình này, chọn người dịch thích hợp cho từng công việc dịch cụ thể, giao tiếp trao đổi thông tin một cách hiệu quả với người dịch trong suốt quá trình dịch, và đánh giá sản phẩm dịch họ nhận được; nói một cách khác, bản hướng dẫn này sẽ giúp họ đưa ra những quyết định dựa trên thông tin tin cậy khi ký kết hợp đồng và đánh giá sản phẩm dịch.

Mặc dù đây không phải là sách huấn luyện dịch, nhưng người dịch cũng sẽ quan tâm đến bản hướng dẫn này vì nó đề cập đến những đặc trưng khiến cho việc dịch những văn bản thuộc ngành khoa học xã hội khác với việc dịch văn học hoặc khoa học tự nhiên, đồng thời nó cũng chỉ ra các kỹ thuật/kỹ xảo phù hợp nhất để xử lý những đặc thù đó. Bản hướng dẫn cũng đề ra tiêu chuẩn cho một số vấn đề kỹ thuật nhất định (như trích dẫn, chuyển tự/phiên âm, thuật ngữ chuyên môn, và những vấn đề tương tự) có thể gặp trong quá trình dịch.

Cuối cùng, bản hướng dẫn sẽ phục vụ người sử dụng sản phẩm cuối cùng. Thông qua việc làm sáng tỏ những gì xảy ra trong quá trình dịch thuật và những gì độc giả có thể mong đợi từ sản phẩm dịch, bản hướng dẫn này giúp cho độc giả đọc bản dịch với sự nhạy cảm và thông hiểu hơn.

Bản hướng dẫn đã ra đời như thế nào?

Thành viên của dự án này là những dịch giả chuyên về khoa học xã hội, một số nhà khoa học xã hội thuộc các chuyên ngành khác nhau làm việc ở các trường đại học, cùng một nhóm cán bộ biên tập và nhà báo. Các dịch giả đã cung cấp cho các thành viên tham gia dự án này những bản dịch thuộc tám

nhóm văn bản soạn thảo bằng bốn ngôn ngữ: Trung Quốc, Anh, Pháp, và Nga. Tám nhóm văn bản này được chọn nhằm bao quát một loạt những thể loại và phong cách mà một dịch giả trong lĩnh vực khoa học xã hội có thể gặp: học thuật (bao gồm các văn bản lý thuyết, văn bản chuyên môn, và văn bản dùng nhiều biệt ngữ), báo chí nghiêm túc (tạp chí chuyên ngành) được viết cho những độc giả có kiến thức chuyên môn, các văn bản của chính phủ, văn bản của các tổ chức phi chính phủ (NGO), những bản tuyên ngôn, bài xã luận và thư gửi người biên tập; các cuộc điều tra thăm dò ý kiến và khảo sát. Trong quá trình dịch, dịch giả ghi lại những vấn đề hóc búa và chiến thuật họ đã dùng để giải quyết những vấn đề đó. Trong quá trình thực thi dự án, các thành viên dự án đã họp ba lần: lần đầu tiên để lựa chọn các văn bản sẽ được dịch, lần thứ hai để thảo luận về bản dịch, lần thứ ba để viết bản hướng dẫn. Trong lần gặp mặt đầu tiên tại Mát-xcơ-va vào tháng bảy năm 2004, các thành viên dự án đã gặp một nhóm các dịch giả – những người đã dịch sang tiếng Nga khoảng năm trăm tác phẩm học thuật trong lĩnh vực khoa học xã hội và nhân văn (xem Phụ lục C); trong lần gặp mặt thứ hai tại New York tháng mười cùng năm, các thành viên dự án đã tổ chức một cuộc tọa đàm bàn tròn cho những biên tập viên và nhà xuất bản trong lĩnh vực khoa học xã hội; trong lần gặp mặt thứ ba tại Monterey (California) tháng ba năm 2005, họ lại tổ chức một tọa đàm bàn tròn với các cán bộ của trường Đào tạo Dịch thuật và Thông dịch thuộc Học viện Nghiên cứu Quốc tế Monterey. Văn bản hướng dẫn do hội nghị này soạn thảo được gửi đến một nhóm độc giả khác cùng chuyên ngành để lấy nhận xét. Do đó, bản hướng dẫn bạn đang dùng là kết quả của một quá trình lâu dài. Tuy nhiên, không nên coi là quá trình này đã kết thúc. Thành viên dự án rất mong nhận được nhận xét và góp ý của bạn đọc. Xin gửi nhận xét góp ý cho hai cán bộ nghiên cứu chính của dự án là Michael Henry Heim (heim@humbet.ucla.edu) và Andrzej W. Tymowski (atymowski@acl.org).

Tại sao nhất thiết phải có hướng dẫn?

Có thể cảm thấy được rõ ràng nhu cầu cần có những bản dịch các tài liệu khoa học xã hội tốt hơn. Hãy lấy ví dụ từ bản dịch tác phẩm nổi tiếng của Simone de Beauvoir *Le Deuxième Sexe* (Giới thứ hai, hay Giới tính thứ hai), một cuốn sách cơ bản về thuyết vị nữ. Theo một bài phê bình gần đây, bản dịch sang tiếng Anh đã làm méo mó trầm trọng bản gốc (xem Sarah Glazer – “Lost in Translation” (Dịch lạc nghĩa), *New York Times Book Review*, ngày 22 tháng 08 năm 2004, trang 13). Người dịch, ít nhiều là người đã được chọn hoàn toàn ngẫu nhiên để thực hiện việc dịch cuốn sách này, đã thường xuyên phạm những lỗi cơ bản: ví dụ, trong bản dịch của mình, đáng nhẽ dịch giả phải dịch là phụ nữ bị cản trở “bởi vì” thiếu hệ thống nhà trẻ, thì lại dịch là phụ nữ bị cản trở “mặc dù” thiếu hệ thống nhà trẻ. Quan trọng hơn, dịch giả thiếu những hiểu biết căn bản nhất về triết học hiện sinh – xuất phát điểm của lý thuyết của Beauvoir, nên đã dịch “sống vì mình” (*pour-soi*, being-for-itself) là “thiên chất đích thực” (true nature) của phụ nữ hay là “chất nữ” (feminine essence), và sử dụng từ “subjective” – chủ quan – với nghĩa thông tục của từ này (là “mang tính cá nhân”) thay vì nghĩa theo thuyết hiện sinh của nó là “thực hiện sự tự do lựa chọn.”² Kết quả là, nhiều thế hệ độc giả đọc tác phẩm của Beauvoir qua bản dịch tiếng Anh này đã và đang đưa ra quan điểm của họ về tư tưởng của Beauvoir dựa trên những bằng chứng sai lầm. Bản dịch này được xuất bản năm 1953, và đây vẫn là bản dịch tiếng Anh duy nhất.

Đồng thời cũng có thể cảm thấy rõ ràng nhu cầu có *nhieu* sản phẩm dịch các tác phẩm khoa học xã hội *hơn nữa*. Việc làm này còn rất đúng lúc. Trải qua những thay đổi rất lớn về thể chế diễn ra vào cuối thế kỷ hai mươi, các nước thuộc khối xã hội chủ nghĩa cảm thấy cần phải dịch hàng loạt các tác phẩm khoa học xã hội kinh điển của phương Tây. Nhưng ngay cả những nước ở các

khu vực khác trên thế giới cũng thấy sự thiếu thốn các tác phẩm dịch sang tiếng nước mình. Sự ra đời của bộ sưu tập gần đây gồm các bài viết về những diễn biến ở Trung Quốc đã chứng minh rõ ràng rằng phương Tây có nhu cầu tìm hiểu về xã hội Trung Quốc qua bài viết của chính các học giả Trung Quốc. Dưới đây chúng tôi trích dẫn một đoạn dài từ bộ sưu tập này, bởi vì dù có những khác biệt, thì ý tưởng của nó vẫn có thể được vận dụng vào toàn thể cộng đồng thế giới, bất cứ là ở đâu.

Hơn một thế kỷ nay, giới trí thức Trung Quốc đã dịch và quảng bá tư tưởng và văn học phương Tây ở Trung Quốc. Những diễn biến chính trị, kể cả các cuộc chiến tranh và nội chiến, và nhiều biến động khác đã làm gián đoạn dòng chảy lâu đời của việc học hỏi này, nhưng chưa bao giờ làm nó ngừng lại. Ngày nay, thông qua tiếng mẹ đẻ của mình, các độc giả Trung Quốc được tiếp cận với nhiều lĩnh vực rộng lớn của văn học và triết học, tư tưởng kinh tế và chính trị phương Tây, với những tác phẩm kinh điển cũng như với những tư tưởng đương đại của thế giới. Nhưng quá trình giới thiệu văn hoá này mới chỉ diễn ra một chiều. Cả bề dày và chiều dài của nền văn minh truyền thống Trung Hoa, lẫn tầm quan trọng của Trung Quốc trong lịch sử thế giới hiện đại đều không được phản ánh ở mức độ tương đương trong nền dịch thuật phương Tây về tư tưởng và văn hoá Trung Quốc. Thi ca và tiểu thuyết cổ điển đã tìm được những nhà dịch thuật có kỹ năng và tâm huyết, nhưng lịch sử và triết học thì còn vắng bóng. . . . Một trong những ví dụ rõ ràng nhất là không có bản dịch tiếng Anh các tác phẩm chính của Hồ Thích (Hu Shi, 胡适),³ nhà tư tưởng chính của chủ nghĩa tự do Trung quốc thời kỳ đầu;

²Giáo sư Trần Thái Đình đã dịch là “tự quyết” trong cuốn *Triết học Hiện sinh*, Thời mới Xuất bản.

³胡适 (Hu Shi) (1891–1962) sinh tại Thượng Hải, Trung Quốc. Là nhà triết học, nhà thơ, và sử học (chú thích của người dịch).

cũng không có bản dịch tiếng Anh những bài luận của Lỗ Tấn (鲁迅, Lu Xun)⁴ – những bài luận mà ít nhất cũng có tầm ảnh hưởng ngang với những tiểu thuyết của tác giả này; hay cũng không có bản dịch tiếng Anh những tác phẩm nghiên cứu lịch sử của Trần Dần Khác (Chen Yinke). . . . Mặc dù từ những thập kỷ tám mươi trở lại đây, càng ngày càng có nhiều người trên thế giới công nhận là các tác phẩm văn học Trung Quốc xứng đáng được dịch kịp thời và toàn diện ra nhiều ngôn ngữ khác nhau, nhưng vẫn còn nằm ngoài rìa các cuộc tranh luận học thuật đương đại, và vì thế mới chỉ được biết đến qua những bản tin thời sự sơ lược và ngắt quãng. (Chaohua Wang biên tập, *Một Trung Quốc, Nhiều Con Đường*. London/ New York, 2003 [9-10])

Nét đặc thù của văn bản khoa học xã hội

Liệu văn bản khoa học xã hội có đủ đặc trưng để đòi hỏi một cách tiếp cận riêng về dịch thuật, mà về mặt này hay mặt kia sẽ khác với cách tiếp cận đã được áp dụng với văn bản khoa học tự nhiên (văn bản trong hoá học, vật lý học, toán học, và những khoa học tương tự) và văn bản kỹ thuật (như sách hướng dẫn xử dụng và những thứ tương tự), hoặc với các tác phẩm văn học hay không? Chúng tôi tin là có.

Văn bản khoa học tự nhiên và công nghệ giống văn bản khoa học xã hội ở chỗ là chúng đều yêu cầu người dịch có kiến thức sâu về chủ đề được dịch. Tuy nhiên, do các ngành khoa học tự nhiên nghiên cứu các hiện tượng vật lý và đo lường các hiện tượng đó, nên những lựa chọn về từ vựng có chiều hướng rõ ràng và khô khan, hiếm khi không rõ ràng. Do vậy, văn bản khoa học tự nhiên có thể được xem là đối tượng của dịch máy. Một số loại văn bản thuộc vài chuyên ngành nhỏ trong khoa

học xã hội có tính chất chuyên môn gắn với văn bản khoa học tự nhiên – ví dụ như tài liệu được các tổ chức chính phủ ban hành – cũng có thể là đối tượng của dịch máy. (Xem Phụ lục G.)

Lý thuyết khoa học tự nhiên đạt được sự phổ biến ở mức độ cao và có lúc đạt tới mức phổ quát (thống nhất ở mọi nơi). Mặc dù các lý thuyết trong khoa học xã hội cố tìm cách đạt được sự phổ biến, chúng thường bị cản trở bởi những bối cảnh chính trị, xã hội, và văn hoá cụ thể. Một mối quan hệ dù phổ biến trong nhiều hoàn cảnh vẫn sẽ không thể đúng trong mọi hoàn cảnh; ví dụ có thể thấy mối tương quan tỷ lệ thuận giữa sự giàu có của cá nhân và sức khoẻ cộng đồng ở nhiều nước, nhưng điều đó lại không xảy ra ở Trung Quốc trong những thập niên 1950 và 1960: sức khoẻ cộng đồng ở Trung Quốc tốt hơn so với các nước khác có cùng một mức thu nhập quốc dân. Điều ít người thấy hơn nhưng lại quan trọng hơn là thuật ngữ của một lý thuyết chưa chắc đã xác định một cách có hiệu quả những thực tiễn đã được trải nghiệm của một xã hội, bởi vì đưa thực tiễn đã được trải nghiệm vào ngôn ngữ lý thuyết đòi hỏi phải có giải thích. Hãy xem một ví dụ khác từ Trung Quốc: thuật ngữ thường được dịch là “tập quán” (customs) khi đề cập đến thực tiễn xã hội của địa phương không làm người đọc nghĩ đến khái niệm “luật tục” trong luật châu Âu, thế nhưng “tập quán” ở Trung Quốc – như các chuẩn mực, tập tục và quy ước ở địa phương – đôi khi lại có thể có hiệu lực tương đương với luật pháp. Việc áp dụng những khái niệm khoa học xã hội được phát triển trong hoàn cảnh này vào một hoàn cảnh khác có thể là mầm mống của việc dịch sai, bởi vì phạm vi của nó có thể khác nhau trong những bối cảnh khác nhau.

Tác phẩm văn học phát triển mạnh được là nhờ vào những đặc thù trong phong cách và hình thức thể hiện tác phẩm. Về nguyên tắc, ý nghĩa và ảnh hưởng của văn bản khoa học xã hội không phụ thuộc vào cách diễn đạt, mặc dù có những ngoại lệ đáng lưu ý: một số nhà khoa học xã hội tự hào

⁴鲁迅 hoặc鲁迅 (Lỗ Tấn) (1881–1936) được xem là ông tổ của văn học Trung Quốc hiện đại.

về phong cách của họ; quả thực là một số văn bản khoa học xã hội – ví dụ như kể chuyện lịch sử – có xu hướng gần với văn học. Tuy nhiên, nhìn chung là văn học thì đề cao sắc thái, còn khoa học xã hội lại đề cao sự rõ ràng. Trong văn học, tư tưởng và sự kiện được tạo ra bằng tác phẩm và ở ngay trong tác phẩm; còn trong khoa học xã hội thì tư tưởng và sự kiện lại đến từ bên ngoài. Cả hai loại văn bản này đều mang tính đặc thù của từng nền văn hoá, mặc dù văn bản khoa học xã hội thường có tính đặc thù về văn hoá cao hơn văn bản văn học, vì nhiều văn bản của khoa học xã hội còn giả định trước và/hoặc miêu tả mối quan hệ tương hỗ giữa các nền văn hoá.

Ngôn thuyết trong khoa học xã hội cũng đặc biệt ở chỗ nó trao đổi thông qua việc sử dụng các khái niệm đã được thống nhất (hoặc được tranh luận) trong một cộng đồng học giả hay nhóm nhất định cùng chia sẻ một mục đích – ví dụ như những tổ chức chính phủ và phi chính phủ. Các khái niệm thường có xu hướng xuất hiện dưới hình thức những thuật ngữ chuyên môn. Những thuật ngữ này lại có xu hướng mang tính đặc thù của từng nền văn hoá. Tính đặc thù của chúng cũng có thể liên quan đến thời gian mà chúng ra đời ở mức độ tương tự như mối liên quan với những đặc trưng về dân tộc và hệ tư tưởng. Chúng cũng có thể ngấm ngấm mang trong mình những giả định mang tính lịch sử, đó là những khái niệm mà một xã hội đã chấp nhận như là điều hiển nhiên. Cho nên, dịch thẳng những từ này bằng cách lệ thuộc hoàn toàn trực tiếp vào từ điển – “dịch từ điển” (dictionary translations) – sẽ dẫn đến thất bại trong việc chuyển tải những khác biệt tinh tế về nghĩa, và làm người đọc hiểu sai. Ví dụ, từ *kompromis* trong tiếng Nga có thể mang một ngụ ý tiêu cực không tồn tại trong từ tiếng Anh *compromise* (thỏa hiệp), còn từ *xuanchuan* trong tiếng Trung Quốc thì thường không có cái nghĩa tiêu cực của thuật ngữ tiếng Anh thông dụng *propaganda* (tuyên truyền).

Tính tham chiếu qua lại này đòi hỏi người dịch không chỉ biết rõ nội dung của văn bản, mà còn phải biết phạm vi rộng hơn của những nghĩa qua

đó văn bản được thể hiện. Môi trường học thuật trong đó văn bản được định hình là một yếu tố không được thể hiện ra (ẩn), nhưng lại mang tính quyết định trong quá trình dịch. Kết quả là, những dịch giả trong lĩnh vực khoa học xã hội cần phải biết “ngôn ngữ” của chuyên ngành hay của tổ chức mà họ dịch (biệt ngữ, các giả thuyết hay nghĩa ngầm, và nền tảng lịch sử của nó) sâu sắc ngang như biết những ngôn ngữ liên quan, là ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ dịch. (Xem Phụ lục H, trích từ bài luận đầy thuyết phục và rõ ràng của Immanuel Wallerstein, “Concepts in the Social Sciences: Problems of Translation.” – “Các khái niệm trong khoa học xã hội: Những vấn đề của dịch thuật.”)

Tài trợ cho một bản dịch

Nhìn chung, lý do phổ biến nhất được đưa ra để giải thích cho số lượng ít ỏi các bản dịch là chi phí liên quan. Trong ngành khoa học xã hội, yếu tố chi phí càng nổi rõ hơn, vì rất nhiều, nếu không nói là toàn bộ, những văn bản được đề cập đến đều không phải được viết ra để lấy nhuận bút. Những người biên tập, do đã quen với việc nhận những bản thảo miễn phí, không muốn bỏ ra dù một phần rất nhỏ từ những nguồn tài trợ ngày càng ít đi của mình để phục vụ cho việc dịch thuật, đặc biệt hơn nữa là vì các công trình khoa học xã hội hiếm khi đem lại lợi nhuận. Một cách để đối phó với khó khăn này là xin kinh phí cho công việc dịch. Nhiều tổ chức văn hoá thông tin của chính phủ cam kết tài trợ cho những bản dịch từ ngôn ngữ của họ. Tùy viên văn hoá tại nước của người biên tập có thể cung cấp thông tin về các chương trình thích hợp. Những người biên tập cũng có thể tiếp cận các học viện chuyên về chủ đề được đề cập trong văn bản mà họ định dịch.

Ai là người dịch?

Một nguyên tắc căn bản nhưng thường bị coi nhẹ, là dịch giả phải dịch từ một ngoại ngữ sang tiếng mẹ đẻ* hoặc là sang một ngôn ngữ mà họ thành thạo nhất,* ngôn ngữ mà họ có thể biểu đạt một

cách chính xác và hiệu quả nhất. Tất nhiên, họ phải thành thạo ngôn ngữ của văn bản gốc mà họ dịch, nhưng hiếm có những dịch giả thành thạo cả hai ngôn ngữ đến mức có thể dịch được hai chiều ngang nhau. Mặc dù những người nói song ngữ là ngoại lệ của nguyên tắc này, nhưng có rất ít những người thực sự nói song ngữ – là người lớn lên và được giáo dục nuôi dưỡng về văn hoá như nhau bằng cả hai ngôn ngữ.

Cuối cùng, một người biết hai ngôn ngữ thành thạo đến đâu cũng không thể tự động trở thành một dịch giả. Biết hai ngôn ngữ là điều kiện tiên quyết, nhưng dịch thuật cũng giống như một nghề thủ công, nó đòi hỏi sự huấn luyện. Chất lượng của sản phẩm cuối cùng thay đổi tùy theo trình độ đào tạo mà dịch giả nhận được. Quả thực, tài năng và năng khiếu bẩm sinh có vai trò nhất định, nhưng sự hướng dẫn mang tính chuyên nghiệp rất quan trọng, dù đó là hướng dẫn để phát triển tài năng hay chỉ là hướng dẫn về quy trình kỹ thuật.

Từ trước đến nay, việc đào tạo này thường do các trường cao học chuyên về dịch thuật và thông dịch thực hiện. Tuy nhiên, gần đây, các trường đại học cũng bắt đầu tổ chức những khoá đào tạo dịch và thậm chí còn cấp bằng trong lĩnh vực này. atanet.org/certification/eligibility_approved.php và www.lexicool.com/courses.asp là hai trang web cung cấp danh sách của hai loại hình đào tạo này.

Một chương trình đào tạo thạc sĩ điển hình sẽ bao gồm những khoá học như lý thuyết dịch thuật, kỹ năng và kỹ thuật dịch, công cụ và công nghệ dịch, dịch thuật với tư cách là một chuyên ngành v.v. . . .

Do những chuyên gia trong ngành là người dịch tốt nhất những văn bản có tính học thuật cao trong chuyên ngành của họ (xem “The Specificity of Social Science Texts” – Tính đặc thù của văn bản khoa học xã hội, và “Recommendations” – Các kiến nghị), không thể đòi hỏi những học giả đồng thời có thể là người dịch lại phải có bằng dịch thuật. Tuy nhiên, ngày nay, những hướng dẫn thực hiện dịch thuật ngày càng có sẵn trong môi trường

các trường đại học. Các nhà khoa học xã hội nên tìm đọc những bản hướng dẫn này trước khi dịch những văn bản mà họ thấy là quan trọng đối với chuyên ngành của họ trong tương lai.

Vậy dịch giả là ai? Một dịch giả là người mà ngôn ngữ mẹ đẻ hay ngôn ngữ thành thạo nhất của người đó là ngôn ngữ dịch,* có trình độ cao về ngôn ngữ gốc* và được đào tạo chuyên nghiệp về kỹ thuật dịch.

Chọn người dịch

Một số quan niệm sai đã làm các cán bộ biên tập có trách nhiệm thuê dịch phải khổ sở khi tìm người dịch. Đó là quan niệm cho rằng bất cứ ai biết hai ngôn ngữ đều có thể làm người dịch, và rằng một người mà tiếng mẹ đẻ là ngôn ngữ của bản gốc sẽ hiểu văn bản gốc tốt hơn, và do vậy sẽ dịch tốt hơn. Cần phải loại bỏ những quan niệm sai này. Sẽ hoàn toàn không thực tế khi hy vọng là một người biết rất giỏi hai ngôn ngữ hay có thể dịch sang một ngoại ngữ không phải tiếng mẹ đẻ của mình, lại là người có thể tạo ra được một bản dịch đạt yêu cầu cao. Như chúng ta đã thấy, đối với một văn bản có tính học thuật cao, một dịch giả lý tưởng là người mà ngôn ngữ mẹ đẻ hay ngôn ngữ thành thạo nhất là ngôn ngữ dịch, và là người có kiến thức chuyên môn về ngôn ngữ của văn bản gốc, được đào tạo chuyên nghiệp về kỹ thuật dịch, và đặc biệt là nếu văn bản mang tính học thuật cao, thì người dịch phải là chuyên gia trong ngành liên quan. Tìm được một người dịch như vậy rất vất vả.

Với những tác phẩm mang tính học thuật cao, trước tiên, người biên tập phải bắt đầu bằng việc xem lại bản dịch mà những dịch giả trước đây đã thực hiện từ các tác phẩm của cùng tác giả. Nếu tác giả đó chưa có tác phẩm nào được dịch, thì người biên tập sẽ xem lại bản dịch của những dịch giả đã dịch ngôn ngữ đó và trong cùng chuyên ngành hoặc trong chuyên ngành liên quan. Người biên tập cũng có thể kiểm tra xem tác giả có quen biết ai là học giả thích hợp và đồng thời là người có ngôn ngữ mẹ đẻ hoặc ngôn ngữ thành thạo

nhất là ngôn ngữ có nhu cầu được dịch sang không, và người đó có phải là người đã làm công việc dịch thuật hoặc có thể muốn dịch hay không.

Với những văn bản ít tính học thuật hơn (văn bản về các chủ đề khoa học xã hội chung dành cho đối tượng quần chúng, văn bản của các tổ chức chính phủ và phi chính phủ, và những văn bản tương tự), người biên tập có thể tìm dịch giả trong danh sách những dịch giả được công nhận và được sắp xếp theo chuyên ngành thuộc nhiều hiệp hội quốc gia của các dịch giả. Để xem danh sách những hiệp hội này, xin chọn phần Hội viên (Members) tại trang web cập nhật của Fédération Internationale des Traducteurs/International Federation of Translators/Liên đoàn Quốc tế của các dịch giả: www.fit-ift.org/en/news-en.php.

Nếu áp dụng cả hai phương pháp trên mà vẫn không tìm được một dịch giả phù hợp, cán bộ biên tập có trách nhiệm thuê dịch có thể sử dụng hai người dịch: một người biết ngôn ngữ của bản gốc với tư cách là tiếng mẹ đẻ hay ngôn ngữ thành thạo nhất, và người thứ hai là người biết ngôn ngữ của bản dịch với tư cách là tiếng mẹ đẻ hay ngôn ngữ thành thạo nhất. Người thứ nhất cung cấp một bản dịch thô. Người thứ hai sửa bản dịch thô thành một bản dịch có thể chấp nhận được thông qua thảo luận với người thứ nhất mỗi khi xuất hiện những vấn đề không rõ ràng. Sự hiểu biết chuyên môn trong bản gốc của hai người dịch nếu không phải là điều kiện tiên quyết thì cũng là một điều kiện để đảm bảo là bản dịch có thể tồn tại được.

Khi đã chọn được dịch giả tiềm năng, cán bộ biên tập nên đề nghị người này dịch thử một vài đoạn. Vì dịch giả cần phải thích hợp với chính bản gốc đang được chọn dịch, nên cán bộ biên tập cần phải đề nghị cả dịch giả có kinh nghiệm lẫn dịch giả đã từng cộng tác với mình trước đó dịch thử một vài trang của văn bản gốc đó. Sau đó, cần phải có đánh giá chất lượng bản dịch mẫu- từ năm đến mười trang là đủ. Tốt nhất người đánh giá là người dùng ngôn ngữ của bản gốc với tư cách là tiếng mẹ đẻ và có chuyên môn về nội dung đề cập trong văn bản gốc. Chi phí cho việc dịch thử và đánh giá bản dịch thử là một việc đầu tư đáng làm, còn hơn

là chịu kết cục đáng buồn của việc trả toàn bộ thù lao dịch mà cuối cùng lại phải tiếp nhận một bản dịch kém chất lượng hoặc hoàn toàn không dùng được.

Trao đổi giữa cán bộ biên tập và dịch giả

Vì khoa học xã hội có tiềm năng ảnh hưởng đến chính sách công và qua đó ảnh hưởng đến cuộc sống của hàng triệu người, nên nhiệm vụ của cả dịch giả và cán bộ biên tập là tạo ra một sản phẩm dịch đáng tin cậy đến mức tối đa. Sự hợp tác thành công giữa họ là một nhân tố quan trọng. (Phụ lục E là những ví dụ ngắn gọn về sự hợp tác giữa cán bộ biên tập và dịch giả.) Chúng tôi sẽ miêu tả một bối cảnh lý tưởng và thay đổi nó thông qua những gợi ý cho những điều kiện ít lý tưởng hơn, bởi vì thực tiễn biên tập – và nguồn lực dành cho quá trình biên tập – rất khác nhau.

Trước khi việc dịch bắt đầu, tất nhiên cán bộ biên tập chịu trách nhiệm đặt dịch phải đảm bảo các quyền đối với văn bản và soạn hợp đồng với dịch giả. Hợp đồng và những vấn đề được hợp đồng đề cập đến – nhuận bút, phương thức thanh toán (dịch giả có thể nhận một số tiền nhất định trên một ngàn từ của văn bản được dịch, đây là chuẩn mực trong khối Anh ngữ, hoặc là trên từng trang hoặc theo ký tự, từ v.v. . .), quyền tác giả, những quyền thứ yếu, thời hạn nộp sản phẩm dịch, và những điều tương tự – có sự khác nhau đáng kể giữa các nước, các nhà xuất bản, và thậm chí là khác nhau giữa các dự án. Kinh nghiệm của dịch giả, và đặc tính của văn bản gốc (hoặc có những lúc là ngôn ngữ của bản gốc) có ảnh hưởng đến mức thù lao. Vì thế chúng tôi không đưa ra khuyến nghị gì về hợp đồng và mức thù lao. Những cán bộ biên tập chưa có nhiều kinh nghiệm làm việc với dịch giả nên tham khảo những hợp đồng mẫu và mức trả thù lao của hiệp hội quốc gia của các dịch giả tại nước mình. (Xem trang web cung cấp danh sách những hiệp hội này trong phần Chọn Người Dịch.) Tuy nhiên, bất cứ hợp đồng nào cũng phải đề cập đến cách công nhận bản quyền dịch giả của văn bản. Bất cứ một văn bản dịch nào cũng phải xác định tên của dịch

giả, theo đúng qui định là ngay sau tên của tác giả. Điều này có nghĩa là tên của dịch giả phải được đặt ở trang đầu tiên của một cuốn sách hoặc điểm khởi đầu của một bài báo.

Biên tập viên chịu trách nhiệm đặt dịch cần cung cấp cho dịch giả một văn bản gốc và một bản quy định nội bộ về hình thức văn bản. Việc này sẽ giúp người biên tập xuất bản khỏi mất thời gian và sức lực về những chi tiết kỹ thuật. Nếu có thể, cán bộ biên tập và dịch giả nên gặp mặt trong giai đoạn trước khi quá trình dịch bắt đầu, hoặc nếu không gặp mặt trực tiếp được, thì nên thảo luận những vấn đề quan trọng qua thư. Do chức năng của văn bản có vai trò quan trọng trong cách tiếp cận của người dịch với văn bản, nên cán bộ biên tập cần thông báo cho người dịch về điều kiện xuất hiện của bản dịch, và đặc điểm của đối tượng đọc giả. Về phía mình, người dịch nên báo trước cho cán bộ biên tập về những vấn đề có thể nảy sinh (dài dòng, biệt ngữ không rõ ràng, cú pháp phức tạp*) và đề ra các phương hướng để giải quyết những khó khăn này. Ví dụ, người dịch có thể đưa ra một phạm vi giữa hai thái cực trong việc lựa chọn phong cách dịch – dịch từng từ theo nghĩa đen và dịch tự do theo nghĩa bóng – và hỏi cán bộ biên tập muốn bản dịch nằm ở khoảng nào giữa hai thái cực đó. (Phụ lục F là một số ví dụ về những bản dịch cực kỳ tuân theo lối dịch từng từ theo nghĩa đen và những bản dịch dễ chấp nhận hơn.) Người dịch nên dặn trước với cán bộ biên tập rằng bản dịch sẽ không nhất thiết có độ dài như bản gốc. Ví dụ, bản dịch tiếng Nga có xu hướng dài hơn đáng kể so với bản gốc tiếng Anh; một bản dịch tiếng Anh thường ngắn hơn bản gốc tiếng Đức.

Do có rất ít cán bộ biên tập biết ngôn ngữ gốc và/hoặc có kiến thức để hiểu được văn bản gốc, biên tập viên chịu trách nhiệm thuê dịch nên thuê một người hiệu đính ngôn ngữ biết cả hai thứ tiếng và có kiến thức về lĩnh vực của văn bản để có thể so sánh bản dịch với bản gốc. Tuy nhiên, ngay cả những biên tập viên không hiểu được bản gốc cũng có khả năng phát hiện ra được những chỗ có vấn đề trong bản dịch (chẳng hạn như thiếu

lôgic, không nhất quán, những khó khăn về thuật ngữ v.v. . . .) nếu họ đọc kỹ bản dịch. Do vậy, cán bộ biên tập nên đọc một hoặc hai chương ngay trong quá trình dịch, đặc biệt trong trường hợp khi tuyển chọn, người dịch không được yêu cầu dịch thử một đoạn.

Cán bộ biên tập phải cho người dịch xem tất cả những lỗi đã được sửa trong quá trình hiệu đính và biên tập xuất bản, và việc này được coi như sự trao đổi có đi có lại giữa hai người. Dù là việc này cũng như toàn bộ công trình dịch thuật có vẻ quá khó khăn, nhưng người biên tập phải luôn nhớ rằng một khi văn bản đã được dịch, nó có uy quyền của riêng mình, nó trở thành một văn bản độc lập và là cơ sở tiềm năng cho việc sáng tạo ra những ý tưởng mới. Chính vì lý do này mà mọi người tham gia vào quá trình dịch phải làm tất cả những gì có thể để đảm bảo bản dịch phản ánh đúng bản gốc.

Trao đổi giữa tác giả và dịch giả

Trong quá trình dịch, việc tham khảo ý kiến tác giả (nếu người này còn sống) ở mức độ nào là phụ thuộc vào một số yếu tố, trong đó có tính cách của tác giả, lịch làm việc, sự tinh tế và tinh thông về ngôn ngữ của tác giả. Vì người dịch là đại diện cho tác giả, nên việc hợp tác sẽ có lợi cho tác giả, và sự tham gia của tác giả có thể hữu ích. Tuy nhiên, việc này cũng có những vấn đề riêng của nó. (Phụ lục E là những ví dụ về mặt tiêu cực và tích cực của sự trao đổi này.)

Nội địa hóa* và ngoại lai hoá*

Cán bộ biên tập và dịch giả phải thống nhất một chiến thuật/phương hướng căn bản để dịch một văn bản. Người dịch cần phải cải biến văn hoá của bản gốc đến mức nào, nghĩa là trong chừng mực nào người dịch phải làm cho người đọc bản dịch thuộc nền văn hóa thứ hai có thể tìm hiểu cách tiếp cận về phương pháp luận, phạm trù chuyên môn, cách phân loại và đặt tên v.v. . . . của bản gốc thông qua việc làm cho các khái niệm và cấu trúc dùng trong bản gốc được thích nghi với

văn hóa của người đọc? Trong chừng mực nào thì người dịch cần phải giữ nguyên những thuật ngữ và cấu trúc của bản gốc mà không cần diễn tả trôi chảy để chỉ cho độc giả thấy rằng, thực ra họ đang đọc một bản dịch từ một nền văn hoá khác chứ không phải là bản gốc?

Có thể đặt câu hỏi trên một cách khác: một bản dịch khoa học xã hội nên cố gắng tái tạo lại sự hùng biện và phong cách đặc trưng của bản gốc ở mức độ nào? Mặc dù không có câu trả lời tuyệt đối, câu hỏi này là trung tâm đối với công việc của chúng ta và tất yếu kéo theo một câu hỏi khác: Bao nhiêu phần trong ý nghĩa của một văn bản khoa học xã hội được chuyển tải qua hình thức của nó? Nếu không duy trì được hình thức, thì liệu một cái gì đó trong nội dung có bị mất theo không? Câu trả lời ở đây phụ thuộc nhiều vào từng thể loại và tác giả của tác phẩm. Ảnh hưởng của báo chí và truyền thông đại chúng lệ thuộc nhiều vào phương thức thể hiện. Nhưng nếu thế thì, bằng những cách khác nhau, Heidegger và Lévi-Strauss cũng vậy. Tuy nhiên, nhìn chung, người dịch thường tìm được một mức độ trung hoà giữa sự trong sáng và tính đặc trưng về hình thức.

Trong các nền văn hoá khác nhau, cách hình thành ý tưởng và thể hiện ý tưởng bằng lời cũng khác nhau. Derrida đã đi xa đến mức đưa ra quan điểm là chỉ có các con số là có thể được dịch mà không cần để ý gì đến xuất xứ văn hoá và lịch sử liên quan. Người dịch cần sáng tạo ra phương tiện để chuyển tải những đặc thù của ngôn ngữ và văn hoá của văn bản gốc mà không làm cho bạn đọc thuộc ngôn ngữ và văn hoá của văn bản dịch cảm thấy xa lạ; họ phải tránh cả hai thái cực có tác hại như nhau: thái cực thứ nhất là tái tạo lại nguyên xi một quá trình lập luận mà có thể độc giả không hiểu được, và thái cực kia là biến đổi hoàn toàn quá trình lập luận đó thành một quá trình mà độc giả thấy quen thuộc và cảm thấy thoải mái. Không có câu trả lời sẵn cho câu hỏi người dịch nên đứng ở đâu giữa hai thái cực này, vì mỗi một văn bản là một tác phẩm với đặc thù riêng. Đây là câu hỏi gây ra tranh luận giữa người dịch và người biên tập. Tuy nhiên, nguyên tắc cơ bản là người dịch

nhên mở rộng những giới hạn về phong cách trong ngôn ngữ của bản dịch đến mức tối đa có thể để phản ánh được tính đặc thù trong ngôn ngữ của văn bản gốc,* và chỉ dừng lại đúng lúc chúng có vẻ trở nên xa lạ đối với ngôn ngữ của bản dịch. Nói một cách khác, bản dịch phải dễ hiểu nhưng không nhất thiết phải giống như được viết bởi một nhà khoa học xã hội thuộc ngôn ngữ của bản dịch. Mục tiêu ở đây là làm sao để trong khuôn khổ riêng của mình, bản dịch đạt được sự hợp lý và đáng tin cậy đến mức tối đa.

Khi phong cách nấu ăn của một dân tộc du nhập vào một nền văn hoá mới, nó phải giữ được hương vị nguyên gốc của nó, nhưng vẫn phải làm vừa lòng khách hàng mới. Một hệ quả trực tiếp mà ẩn dụ này muốn nói, là một nền văn hoá càng tinh tế và phong phú bao nhiêu, thì nó càng cởi mở bấy nhiêu khi tiếp nhận phong cách nấu ăn nguyên gốc từ một nền văn hoá khác mà vẫn giữ phong cách đó ở mức đích thực và tinh tế cao nhất có thể được.

Những cạm bẫy trong việc dịch văn bản khoa học xã hội

Sửa lỗi trong văn bản. Mặc dù trong chừng mực nào đó, người dịch có chức năng như người hiệu đính – họ làm sáng tỏ văn bản và làm cho văn bản được những người đọc mới chấp nhận – nhưng họ không được sửa những gì họ cho là sai trong văn bản gốc. Nếu muốn làm điều đó, họ nên ghi những bất đồng của mình với bản gốc trong phần chú thích hoặc phần giới thiệu của dịch giả, và việc làm này phải được thể hiện càng khách quan càng tốt, và nên ở dưới dạng giải thích hơn là bằng những bình luận có tính chất tranh luận.

Người dịch có thể tự do sửa những lỗi nhỏ có liên quan đến lỗi chính tả về địa danh mà không cần chú thích.

Xóa bỏ những đặc tính riêng trong phong cách. “Tinh thần” của một ngôn ngữ ảnh hưởng đến phong cách viết của người sử dụng nó. Ví dụ, mọi người đều biết rằng, cú pháp tiếng Anh chú trọng cách dùng những câu ngắn hơn so với nhiều ngôn

ngữ khác. Một người dịch văn bản tiếng Pháp sang tiếng Anh có thể chuyển những câu tiếng Pháp rất dài và phức tạp sang những câu tiếng Anh ngắn gọn và trong sáng, dễ hiểu. Nhưng tính súc tích tự nó không phải là một giá trị ngay cả trong Anh ngữ. Mặc dù sách dạy tiếng Anh có thể quy định độ dài tối ưu của một câu là khoảng mười từ, và cho rằng những câu dài hơn hai mươi từ là “rắm rối,” trên thực tế tiếng Anh có thể có những câu dài hơn nhiều. Sự chú ý cẩn thận đến cú pháp (và cách dùng rõ ràng của dấu câu đi kèm theo) làm cho tiếng Anh có khả năng tái tạo lại những câu dài mà không vi phạm cái thần của Anh ngữ. Dịch giả phải luôn nhớ rằng cú pháp cũng mang một thông điệp nhất định, tức là cũng mang thông tin. Và thông điệp của nó có thể không trực tiếp như trong thuật ngữ, nhưng nó ảnh hưởng đến cách chúng ta nhận thức và giải thích một lập luận. Do đó, thậm chí còn nên khuyến khích người dịch tiến xa hơn và đưa một chú thích có tính “ngoại lai” vào bản dịch mà vẫn tôn trọng cấu trúc của ngôn ngữ dịch. (Xem thêm phần “Nội địa hoá và ngoại lai hoá.”)

Thay đổi phương pháp lập luận. Tinh thần của một ngôn ngữ ảnh hưởng đến phong cách viết của người sử dụng ngôn ngữ đó như thế nào, thì truyền thống học thuật của một nền văn hoá cũng ảnh hưởng đến cách tư duy và xây dựng lập luận của người sử dụng ngôn ngữ đó như thế. Mặc dù dịch giả phải cố gắng duy trì bản chất của những khái niệm và lập luận trong ngôn ngữ bản gốc khi có sự khác nhau đáng kể với các khái niệm và lập luận trong nền văn hoá của ngôn ngữ dịch, họ cũng phải tránh đi quá xa, khiến cho lập luận của tác giả nghe ngớ ngẩn. Những ví dụ về sự khác nhau như vậy ở mức độ tư tưởng (tương đương với vấn đề về câu phức tạp ở mức độ phong cách) là 1) lập luận đi từ cái riêng đến cái chung (phương pháp quy nạp) và những lập luận đi từ cái chung đến cái riêng (phương pháp diễn dịch), và 2) cách tiếp cận thực nghiệm (lấy kiến thức chủ yếu từ những dữ kiện cảm tính hoặc kinh nghiệm) và phương pháp suy diễn (lấy kiến thức chủ yếu từ tự ngẫm và suy luận hơn là quan sát). (Xem thêm “Nội địa hoá và ngoại lai hoá.”)

Những từ đồng âm khác nghĩa. Người dịch phải đề phòng những từ giống nhau nhưng lại có nghĩa khác nhau trong những ngôn ngữ khác nhau: từ tiếng Anh *sympathetic* nghĩa là thông cảm, còn từ tiếng Pháp *sympathique* lại có nghĩa là dễ thương, dễ chịu; từ tiếng Anh *gift* nghĩa là quà tặng, còn từ tiếng Đức *Gift* lại có nghĩa là chất độc. Chúng thường là những từ vay mượn* (có thể gọi là từ căn ke), như là từ *killer* trong tiếng Nga có nghĩa là “kẻ đánh người, kẻ ám sát”, là từ vay mượn từ tiếng Anh *killer* có nghĩa là “kẻ giết người”; từ *pick-up* trong tiếng Pháp có nghĩa là “máy ghi âm” cũng là vay mượn từ tiếng Anh.

Khái niệm cùng tên nhưng khác nghĩa. Một hiểm họa tiềm ẩn có liên quan nhưng nguy hiểm hơn, đó là việc dịch các thuật ngữ* một cách thiên lệch dù vô tình hay cố ý, đặc biệt khi chúng là những khái niệm cùng tên nhưng có nghĩa không hoàn toàn giống nhau.* Toàn cầu hoá có thể dẫn đến tăng dần sự thống nhất về nghĩa của các thuật ngữ, nhưng vẫn tồn tại những khái niệm có tên giống nhau nhưng lại có nội dung khác nhau. Ví dụ, một bản dịch nghĩa đen của thuật ngữ “the state” (nhà nước) có thể dẫn đến sự hiểu sai do có những chênh lệch giữa khái niệm nhà nước theo quan niệm phương Tây (là khái niệm dựa trên định nghĩa của Weber, dù người viết có trích dẫn ngầm hay trích dẫn trực tiếp định nghĩa này) và cách giải thích khái niệm nhà nước của những tác giả phê phán nghiên cứu về khoa học xã hội phương Tây khi chúng được áp dụng vào các tổ chức xã hội của các nước không thuộc phương Tây. Do đó, một thuật ngữ trông có vẻ như mang “tính quốc tế” có thể gây hiểu nhầm, và trong những trường hợp cực đoan có thể trở thành một nỗ lực để áp đặt ngữ nghĩa của một nền văn hoá này cho một nền văn hoá khác. Một thuật ngữ như “dân chủ” (democracy), một từ có vẻ như sẵn có từ tương đương trong các ngôn ngữ khác nhau, có thể lại đòi hỏi có chú thích, hoặc thậm chí cần sự giới thiệu của dịch giả nếu nó ảnh hưởng đến cách độc giả hiểu một khái niệm trong suốt quá trình đọc tác phẩm hay bài báo.

Khái niệm cùng tên khác nghĩa cũng có thể phát triển theo thời gian, bởi vì nội dung ngữ nghĩa có thể thay đổi trong khi hình thức – tức là bản thân tên thuật ngữ – lại không thay đổi. Đây chính là trường hợp đang hiện hành ở các nước cộng sản trước đây (cũng như những nước vẫn duy trì chế độ xã hội chủ nghĩa). Do vậy, thuật ngữ tiếng Trung *nongmin*, trước đây thường được dịch sang tiếng Anh là “peasant(s)” (nghĩa là người làm ruộng) trong những văn bản cộng sản, ngày nay có thể được dịch là “farmer(s)” (nghĩa là người làm cả nghề trồng trọt và chăn nuôi, và có quyền thuê hay sở hữu đất) để phản ánh hoàn cảnh kinh tế mới. Đôi khi vấn đề còn phức tạp hơn. Khái niệm tiếng Trung “fengjian” trong các văn bản cộng sản, trước đây thường được dịch sang tiếng Anh là feudalism, nghĩa là chủ nghĩa phong kiến, sẽ có nghĩa gì trong các văn bản được soạn thảo hiện nay? Nó có giữ lại nghĩa của nó theo cách hiểu Marxist không? Khi nào thì một nhà khoa học xã hội Nga dùng từ *ob’ektivno* (nghĩa là “một cách khách quan”) theo nghĩa Marxist, và khi nào thì theo nghĩa thông dụng? Điều nguy hiểm ở đây là dịch giả có thể phiến diện và đưa ra một bình luận chứ không phải một định nghĩa.

Những thay đổi về nội dung ngữ nghĩa của khái niệm cũng ra đời mà không cần có những thay đổi lớn trên thế giới. Một nhà triết học có ảnh hưởng có thể làm cho những thay đổi này ra đời. Ví dụ, Hegel đã áp đặt một nghĩa triết học cho khái niệm *Aufhebung*, một từ ra đời từ động từ *aufheben* có nghĩa đen là “nâng lên” và nghĩa bóng là “hủy bỏ.” Để chuyển tải nghĩa của Hegel, một số dịch giả đã dùng thuật ngữ “sublation” (phủ nhận), một số người khác dùng thuật ngữ “supersession” (sự thay thế) hay “overcoming” (vượt qua); nhưng một số khác giữ lại thuật ngữ tiếng Đức. Trong bất cứ trường hợp nào, những thuật ngữ như vậy yêu cầu dịch giả cần phải có chú thích, hoặc nếu có nhiều thuật ngữ như vậy thì cần có một lời giới thiệu dễ hiểu. Dịch giả nên đặc biệt chú ý đến những thuật ngữ như *Aufhebung* bởi vì chúng có thể trở thành những thuật ngữ chính trong ngành.

Dài dòng. Trong phần lớn các ngôn ngữ, khoa học xã hội thường có xu hướng dài dòng. Một cách giải quyết vấn đề này là bỏ đi những từ có chức năng ngữ pháp:

- để nhằm tạo thuận lợi cho việc thi hành (in order to facilitate implementation) > tạo thuận lợi cho việc thi hành (to facilitate implementation)
- Những cải cách mà gần đây được bắt đầu (the reforms which have been recently introduced) > những cải cách được bắt đầu gần đây (the recently introduced reforms)

Nếu văn bản đặc biệt lặp lại và không rõ ràng, người dịch nên chỉ ra vấn đề này cho cán bộ biên tập trước khi bắt tay vào dịch và hỏi cán bộ biên tập muốn bản dịch phản ánh đúng lỗi của bản gốc hay hạn chế nhược điểm này. (Xem thêm “Trao đổi giữa cán bộ biên tập và dịch giả.”)

Thuật ngữ không nhất quán. Nhìn chung, nếu một thuật ngữ xuất hiện nhiều, thì lần nào cũng phải được dịch sang cùng một từ, nhưng người dịch cần phải xác định xem trên thực tế nghĩa của nó ở những chỗ khác nhau có giống nhau không. Nếu không, người dịch có thể chọn những từ khác nhưng quyết định này phải là quyết định có ý thức. Để đảm bảo tính nhất quán, cán bộ biên tập có thể đề nghị người dịch lập ra một bản chú giải những thuật ngữ riêng trong quá trình dịch.

Ngôn ngữ gắn với một giai đoạn cụ thể. Để tránh sự lạc hậu về ngôn ngữ và văn hoá, người dịch phải dựa vào hiểu biết của mình về những khác biệt trong tư tưởng và cách sử dụng từ giữa thời điểm ra đời của bản gốc và thời điểm dịch tác phẩm. Ví dụ, người dịch nên tránh áp đặt ngược dòng thời gian một ngôn ngữ chính trị đúng đắn (đúng đường lối) của thời điểm dịch cho một tác phẩm đã ra đời trong quá khứ.

Giải quyết những khó khăn về thuật ngữ chuyên môn*

Khi đưa ra những khái niệm mới, những nhà khoa học xã hội thường diễn đạt chúng bằng những từ hoặc cụm từ được tạo ra cho chính mục đích đó. (Từ *capital culturel* của Bourdieu và *protestantische Ethik* của Weber là những ví dụ điển hình.) Nếu được chấp nhận rộng rãi, những từ này sẽ trở thành thuật ngữ chuyên môn. Những khái niệm và thuật ngữ chuyển tải các khái niệm đó thường mang đặc thù về văn hoá cao. Tính đặc thù này có thể phụ thuộc cả vào giai đoạn thuật ngữ ra đời cũng như phụ thuộc vào đặc điểm của tộc người hay quốc gia. Hơn nữa, những thuật ngữ này dễ trở thành những khái niệm cùng tên nhưng khác nghĩa.* Điều này có nghĩa là, thậm chí trong cùng một truyền thống chúng vẫn có thể có nghĩa khác nhau đối với những tác giả khác nhau. Sự thay đổi thường xuyên này của các khái niệm là một thách thức lớn.

Sự xuất hiện phổ biến của các thuật ngữ chuyên môn là một trong những đặc điểm trước nhất của ngôn thuyết khoa học xã hội, nên người dịch phải đặc biệt chú ý không chỉ đến việc dịch, mà còn phải làm cho độc giả biết về sự tồn tại của những thuật ngữ này. Mặc dù không có giải pháp thần kỳ có thể giải quyết được mọi trường hợp, hiện nay có hai phương pháp đã được thử thách qua thời gian để giải quyết vấn đề này: 1) chấp nhận thuật ngữ như là từ vay mượn.* Điều này có nghĩa là lấy toàn bộ từ (ví dụ, sử dụng từ tiếng Nga cho những thuật ngữ của Liên bang Xô Viết, ví dụ dùng từ *politburo* trong tiếng Anh lấy từ từ tiếng Nga *politbiuro*, viết tắt của từ *politicheskoe biuro*, nghĩa là bộ chính trị) và dùng từ *gulag* trong tiếng Anh (lấy từ từ tiếng Nga *gulag*, là từ viết tắt của *gosudarstvennoe upravlenie lagerei*, nghĩa là “cơ quan nhà nước quản lý các trại giam”); và 2) đưa ra một thuật ngữ đồng thời dùng dịch vay mượn* như trong tiếng Anh *political instructor* cho từ tiếng Nga *politruk* (nghĩa là chính trị viên). Cả hai cách tiếp cận đều tạo ra những từ và cách diễn đạt mà khi mới nghe sẽ thấy lạ tai, bởi vì trong trường hợp thứ nhất thì thuật ngữ xuất hiện bằng từ nước

ngoài, trong trường hợp thứ hai thì vì những thuật ngữ này ép ngôn ngữ của bản dịch vào khuôn mẫu của ngôn ngữ bản gốc. Nhưng các ngôn ngữ từ xưa đến nay đã và đang chấp nhận và thuần hóa những từ vay mượn và những cách dịch vay mượn. Tiếng Anh đã được làm giàu thêm bởi những từ vay mượn từ tiếng Pháp sau cuộc xâm chiếm của người Norman và cho đến ngày nay nó vẫn tiếp tục nhập nội các từ của những ngôn ngữ khác. Nhân tiện lấy ví dụ về cách dịch vay mượn, liệu có bao nhiêu người nói tiếng Anh biết được rằng cụm từ *kill time* (giết thời gian) là một sự dịch vay mượn từ cụm từ tiếng Pháp *tuer le temps* chứ?

Dù trong trường hợp nào, người dịch vẫn cần dùng chú thích khi họ đưa vào bản dịch một thuật ngữ mà họ mới tạo ra, hay khi họ muốn thay thế một thuật ngữ đã được chấp nhận bằng một thuật ngữ của chính họ. Họ không cần phải chú thích những từ đã có trong từ điển đơn ngữ cỡ trung của ngôn ngữ bản dịch (ví dụ, *The Concise Oxford Dictionary* và *Webster's College Dictionary*). Do đó, cả hai thuật ngữ *politburo* và *gulag* đều không cần chú thích, nhưng từ *political instructor* lại đòi hỏi chú thích. Có thể chú thích như sau: “Chúng tôi dùng thuật ngữ *political instructor* (chính trị viên) để dịch thuật ngữ *politruk*, một từ có nguồn gốc từ thuật ngữ *politicheskii rukovoditel'*. Từ này dùng để chỉ một cán bộ Đảng được giao nhiệm vụ hướng dẫn đường lối và hệ tư tưởng cho những người lính trong quân đội Xô Viết.” Chú thích cho từ tiếng Pháp *grandes écoles* (phần lớn các dịch giả giữ nguyên từ tiếng Pháp này trong bản dịch, nghĩa là họ “dịch” từ này như một từ mượn chứ không dịch thành ‘the great school’ (trường lớn), mặc dù từ *écoles* – trường – được nhắc đến trong tên của tất cả các trường học) có thể như sau: “*Grandes Écoles* là những học viện hàng đầu của đào tạo đại học ở Pháp, bao gồm những trường như *École Normale Supérieure*, *École Polytechnique*, *École Navale*, v.v. . .” Chú thích nên ngắn gọn và đi thẳng vào vấn đề. Những bình luận có tính chất giải thích và dài sẽ tìm thấy chỗ đứng thích hợp ở phần giới thiệu của dịch giả.

Chú thích cũng có thể được dùng để xác định và giải thích các trường hợp chơi chữ, cách ngôn, những tham chiếu về văn học hay văn hoá nói chung, v.v. . . . Tuy nhiên, những chú thích chỉ nên giải thích những gì rõ ràng đối với bạn đọc của văn bản gốc nhưng lại không rõ ràng đối với bạn đọc của văn bản dịch. Hơn nữa, chú thích không phải là cách duy nhất làm sáng tỏ một thuật ngữ. Ví dụ, người dịch có thể thêm vào một hai từ kín đáo mang tính giải thích. Nếu có thể tin rằng độc giả của văn bản được dịch từ một bản tiếng Pháp hiểu từ *grandes écoles* là những trường đào tạo đại học lớn tại Pháp nhưng không hiểu rằng những trường này có uy tín (prestige) hơn hẳn những trường khác, thì người dịch có thể kín đáo thêm một từ để giải thích vào thành prestigious *grandes écoles*.

Đôi khi, có thể rút ngắn hoặc bỏ chú thích bằng cách chèn thuật ngữ trong văn bản gốc vào trong ngoặc đơn sau thuật ngữ được dịch ra trong văn bản dịch. Hãy quay lại cách dùng từ tương đương tiếng Anh *political instructor* và từ tiếng Nga *politruk*. Nếu ngữ cảnh của thuật ngữ gắn nó với lực lượng quân đội đã đủ rõ ràng, thì người dịch có thể cho từ nguyên gốc vào ngoặc đơn ngay sau từ được dịch – *political instructor (politruk – chính trị viên)*, qua đó vừa chỉ ra rằng đây là một thuật ngữ, đồng thời phát tín hiệu về nguồn gốc phát sinh của thuật ngữ này cho những độc giả thông thạo với thuật ngữ ở dạng ban đầu. Tuy nhiên, phương pháp này không được khuyến khích dùng thường xuyên bởi vì nó có thể trở thành một cái nặng. Nó cũng có thể làm giảm tin tưởng vào khả năng của người dịch.

Những vấn đề về kỹ thuật đối với dịch giả và cán bộ biên tập

- Phép đánh dấu câu phải tuân theo quy tắc sử dụng trong ngôn ngữ của bản dịch.
- Dịch địa danh phải tuân theo quy tắc sử dụng trong ngôn ngữ của văn bản dịch: tiếng Nga *Moskva* > tiếng Anh *Moscow*. Tên đường phố giữ nguyên

như trong ngôn ngữ của văn bản gốc, nhưng những từ có nghĩa là “đại lộ”, “phố” v.v. . . . thì cần dịch, đặc biệt là khi dịch từ những ngôn ngữ nhìn chung là không quen thuộc với văn hoá của ngôn ngữ bản dịch: tiếng Pháp *Rue de Rivoli* > tiếng Anh *Rue de Rivoli* (không dịch là *Rivoli Street* – phố Rivoli), tiếng Tây Ban Nha *Avenida de la Constitución* > tiếng Anh *Avenida de la Constitución* (không dịch là *Constitution Avenue* – Đại lộ Hiến Pháp), tiếng Nga *Nevskii prospekt* > tiếng Anh *Nevsky Prospect* (đại lộ Nhevski), nhưng tiếng Nga *ulitsa Gor'Kogo* > tiếng Anh *Gorky Street* (phố Gorky).

- Tên báo và tạp chí phải được giữ nguyên như trong ngôn ngữ của văn bản gốc: *Le Monde, The New York Times, Renmin ribao, Pravda*. Tên sách và tên bài báo cũng phải được giữ nguyên như trong văn bản/ngôn ngữ gốc nhưng có phần dịch trong ngoặc đơn ngay sau đó. Nguyên tắc này cũng được áp dụng cho tiêu đề có trong văn bản và trong các chú thích. Viết hoa tên tiêu đề tuân theo những nguyên tắc của ngôn ngữ tiêu đề hoặc của ngôn ngữ bản dịch, ví dụ: *Le Contrat social* (The Social Contract, Bản Khế ước Xã hội), *Literatura i revoliutsiia* (Literature and Revolution, Văn học và Cách mạng).
- Đơn vị đo lường mang tính địa phương được giữ nguyên, sau đó chuyển đổi ra theo hệ mét và đưa vào trong ngoặc đơn: năm mươi dặm (tám mươi kilômét), một trăm mu (sáu mươi bảy hécta). Đơn vị tiền tệ của địa phương được giữ nguyên và không cần phải chuyển đổi.
- Nhìn chung, tên của các cơ quan hay tổ chức được giữ nguyên như trong ngôn ngữ của bản gốc – *École Normale*

Supérieure, British Council, the Duma – trừ khi nó đã được dịch theo truyền thống từ trước (White House trong tiếng Pháp là *Maison Blanche*, trong tiếng Việt là *Nhà Trắng*) hoặc nguyên tắc dịch thuật của ngôn ngữ đích bắt phải dịch những tên này. Cũng có thể dịch tên của các cơ quan, tổ chức, nhưng thường thì chúng chỉ được dịch khi xuất hiện lần đầu, khi nghĩa đen của nó cực kỳ quan trọng.

- Những từ nước ngoài mà tác giả dùng nhìn chung là được giữ nguyên (và kèm theo nó là phần dịch nếu người dịch cho rằng việc dịch là cần thiết). Nếu từ nước ngoài đó lại chính là từ trong ngôn ngữ của văn bản đích (ví dụ, nếu tác giả dùng một từ tiếng Anh và bản dịch cũng là dịch sang tiếng Anh) thì người dịch cần chỉ ra điều này bằng cách để từ này in nghiêng hoặc trong phần chú thích. Nguyên tắc này không được áp dụng cho những từ vay mượn đã quen trong ngôn ngữ của bản đích (như từ *marketing* trong tiếng Pháp, tiếng Nga, và nhiều ngôn ngữ khác).
- Phải chuyển tự và phiên âm những tham chiếu về từ và tiêu đề dùng trong những hệ chữ viết khác với chữ viết của ngôn ngữ bản đích. Người dịch phải dùng hệ thống phiên âm chuẩn nếu nó tồn tại. Một số hệ thống như Romanization pinyin của Trung Quốc để phiên âm chữ Trung Quốc sang chữ La tinh đã được hầu hết các ngôn ngữ khác chấp nhận; tuy nhiên, những hệ thống khác lại mang tính đặc thù cho từng ngôn ngữ. Hệ thống Library of Congress (xem Barry Randall, *ALA-LC Romanization Table*. Washington: Library of Congress, 1997) đang trở thành chuẩn mực để phiên âm và chuyển tự sang tiếng Anh, nhưng không đúng đối với tiếng Pháp, Đức,

Tây Ban Nha v.v. . . . Khi hệ thống phiên âm mang tính đặc thù gắn với từng ngôn ngữ, người dịch phải chuyển hệ thống sử dụng trong bản gốc sang hệ thống được sử dụng trong bản đích. (Do đó, từ Tchernobyl trong văn bản tiếng Pháp sẽ xuất hiện trong văn bản dịch tiếng Anh là Chernobyl.) Đôi khi tình huống này trở nên phức tạp do có hai hệ thống khác nhau song song tồn tại: một hệ thống phổ thông được dùng chủ yếu cho tên người và địa danh (ví dụ tên một người hay thành phố có tên là Gorky) và một hệ thống học thuật được dùng cho những nhóm từ vựng, tiêu đề, tham chiếu, và trích dẫn (ví dụ Gor'kii). Nếu còn bản khoản về việc chọn hệ thống nào cho thích hợp, người dịch nên hỏi ý kiến của hiệp hội dịch giả của địa phương.

- Khi tác giả trích dẫn một đoạn có nguồn gốc được viết bằng tiếng của ngôn ngữ của bản đích, thì người dịch phải bệ nguyên xi đoạn đó ở trạng thái khởi thủy khi nó được viết ra, chứ không được dịch ngược lại từ đoạn dịch của tác giả. Nếu tác giả không cung cấp nguồn trích dẫn, người dịch phải tự tìm nguồn trích dẫn của đoạn văn được trích dẫn dựa trên những cơ sở dữ liệu thích hợp, hoặc hỏi tác giả. Ngoài ra, người dịch phải nêu ra tất cả những tài liệu tham khảo trong những chú thích tuân theo các quy định trích dẫn học thuật của ngôn ngữ đích.
- Nguồn tham khảo chính của người dịch là từ điển đơn ngữ (từ điển giải thích từ và ngữ) của ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ đích. Từ điển song ngữ có ích trong hai trường hợp: 1) khi người dịch đã biết nghĩa của một từ trong ngôn ngữ gốc nhưng tại thời điểm đó không thể nghĩ ra được ngay từ tương đương trong ngôn ngữ đích. Và 2) khi người dịch, qua tra từ điển đơn ngữ, đã biết được từ

cần dịch trong bản gốc có nghĩa là cây, động vật, hay cái gì đó tương tự, tức là hoàn toàn có thể tìm được một từ duy nhất tương đương với nó trong ngôn ngữ dịch (không phải là từ nhiều nghĩa). Từ điển đồng nghĩa cung cấp nhiều từ đồng nghĩa, thậm chí còn hơn cả những từ điển song ngữ hoàn thiện nhất.

Khi không thể tham khảo ở đâu được, người dịch nên trao đổi với một người có học thức và dùng ngôn ngữ gốc là tiếng mẹ đẻ, tốt nhất là người có chuyên môn về lĩnh vực của văn bản cần dịch. Những người là chuyên gia về lĩnh vực được dịch và nói thành thạo ngôn ngữ dịch cũng có thể được thuê để đọc bản dịch và cung cấp những chú giải cho người dịch và người biên tập. (Xem thêm “Trao đổi giữa cán bộ biên tập và dịch giả” và “Đánh giá.”)

Đánh giá

Quá trình đánh giá sẽ thay đổi tùy vào việc người biên tập có biết ngôn ngữ của văn bản gốc hay không. Những người biên tập biết ngôn ngữ gốc có thể tiến hành đánh giá hiệu quả nhất nếu họ đọc văn bản dịch một cách độc lập và chỉ quay lại đọc văn bản gốc khi một đoạn trong văn bản dịch có vấn đề, thay vì đọc qua đọc lại cùng lúc cả bản dịch và bản gốc. Những người không biết ngôn ngữ gốc sẽ rơi vào trong một tình thế khó khăn: làm thế nào họ có thể đánh giá được chất lượng của sản phẩm dịch? Họ có thể chuẩn bị bằng cách đọc những tác phẩm tương tự đã được dịch của cùng tác giả, đặc biệt là những bản dịch đã được đánh giá cao. Cũng như đối với một bản dịch mới, họ cũng phải đọc nó như đọc một tác phẩm độc lập và đánh giá xem cách lập luận của nó có chắc chắn không. Đọc cẩn thận thì có thể phát hiện được những chỗ có thể có vấn đề, nhưng bất cứ người biên tập nào không biết ngôn ngữ gốc đều phải hỏi người dịch khi cảm thấy một đoạn dịch có vẻ không đúng. Một giải pháp khác là họ có thể thuê một người đánh giá từ bên ngoài giỏi cả hai ngôn ngữ và có chuyên môn về chủ đề của văn bản.

Kiến nghị cuối cùng

Người dịch cần được đào tạo chứ không phải là bẩm sinh. Tất nhiên, họ phải có kiến thức vững chắc về hai ngôn ngữ có liên quan, nhưng đào tạo chuyên nghiệp cũng là một yếu tố thiết yếu. Hình thức đào tạo tùy thuộc vào bản chất của văn bản cần được dịch.

Những văn bản khác nhau cần những người dịch khác nhau: các văn bản khoa học xã hội mang tính học thuật được các nhà khoa học xã hội dịch là tốt nhất, bởi vì kiến thức chuyên môn trong lĩnh vực được đề cập trong văn bản là một yếu tố thiết yếu để dịch tốt; còn các văn bản mang tính đại chúng, văn bản do các tổ chức chính phủ và phi chính phủ soạn thảo tốt nhất nên để những dịch giả chuyên nghiệp, được đào tạo và/hoặc có kinh nghiệm về lĩnh vực của văn bản đó dịch. Chúng tôi đề nghị những người biên tập chịu trách nhiệm thuê dịch tìm người dịch phù hợp theo nguyên tắc này.

Tương đối dễ tìm một người dịch tốt cho những văn bản có tính đại chúng. Có những dịch giả chuyên nghiệp, được đào tạo chuyên sâu về dịch thuật và/hoặc là có kinh nghiệm trong lĩnh vực khoa học xã hội, và có thể liên lạc với họ qua những hiệp hội của các dịch giả. (Danh sách hội viên của những hiệp hội dịch thuật được công nhận có trong trang web của International Translator Federation (Liên Đoàn Dịch giả Quốc tế) www.fit-ift.org/en/news-en.php.) Phần lớn thành viên của hiệp hội thuộc quốc gia nào là người nói tiếng mẹ đẻ là ngôn ngữ của quốc gia đó, và vì thế họ thường dịch các văn bản sang ngôn ngữ đó. Tuy nhiên cũng có những hội viên có tiếng mẹ đẻ là một ngôn ngữ khác, có đủ trình độ để dịch từ ngôn ngữ của quốc gia đó ra ngôn ngữ khác. Họ là những người đầu tiên mà người có nhu cầu thuê dịch có thể hỏi và nhờ giúp.

Tìm được một người dịch phù hợp cho các văn bản học thuật còn khó hơn, vì rất hiếm các nhà khoa học xã hội – ít nhất là trong các nước nói tiếng Anh – tinh thông về một ngoại ngữ cho phép họ có đủ khả năng dịch một văn bản từ ngôn ngữ

đó. Số người được đào tạo về kỹ thuật dịch còn ít hơn nữa. Ngành khoa học xã hội cần phải đánh giá được tầm quan trọng mang tính quyết định của quá trình dịch thuật và ảnh hưởng của nó. Nếu các nhà khoa học xã hội phải trở thành những người dịch cho đồng nghiệp của họ – và chắc chắn phải làm thế thì bản dịch mới có thể đáp ứng được những tiêu chuẩn về học thuật – thì các ngành nghiên cứu của họ có trách nhiệm đảm bảo rằng trong giới khoa học xã hội phải ngày càng có nhiều lớp đào tạo phù hợp về dịch thuật – và việc đào tạo này phải ngày càng được đánh giá cao.

Khuyến nghị sau đây có thể thực hiện ngay: những giáo sư hướng dẫn trong các ngành khoa học xã hội nên khuyến khích nghiên cứu sinh của họ đăng ký học các khóa học ngoại ngữ nâng cao và những hội thảo về dịch thuật. Họ có thể khuyến khích sinh viên làm việc này bằng cách dùng kinh phí cho trợ lý nghiên cứu để trả thù lao cho nghiên cứu sinh khi họ dịch các công trình khoa học thuộc chuyên ngành nghiên cứu của mình. Một gợi ý khác cần nhiều thời gian hơn để thực hiện, đó là: toàn ngành cần công nhận những tác

phẩm dịch có những cống hiến lớn vào các chuyên ngành như một bộ phận khăng khít, không thể tách rời trong công trình nghiên cứu của các phó giáo sư thuộc diện được bổ nhiệm để sau đó xét thành giáo sư vĩnh viễn (trong biên chế các trường đại học hay viện nghiên cứu). Uy tín và danh tiếng có được từ việc dịch những tác phẩm quan trọng như tác phẩm của Foucault và Habermans – tác phẩm mà mọi người làm trong ngành đều đọc – xứng đáng được công nhận là có giá trị học thuật và chuyên môn.

Nếu những kiến nghị trên giúp cho việc thực hiện những mục tiêu đã được đặt ra trong bản hướng dẫn này, nó sẽ làm tăng số lượng và chất lượng của những bản dịch trong khoa học xã hội, và do đó phát triển ngành này cả về bề rộng và chiều sâu. Những kiến nghị này cũng khuyến khích các nhà khoa học xã hội viết bằng tiếng mẹ đẻ của mình (xem Phụ lục I), từ đó khuyến khích sự đóng góp của những cộng đồng văn hoá và ngôn ngữ đa dạng vào trao đổi giao tiếp toàn cầu trong khoa học xã hội.

Phụ Lục A

Thành viên của Dự án Dịch thuật trong Khoa học Xã hội

**Principal Investigators –
Những nghiên cứu viên chính**

Michael Henry Heim

*Professor, Departments of Slavic Languages and Literatures and Comparative Literature, University of California, Los Angeles.
Giáo sư Khoa Ngôn ngữ và Văn học Sla-vơ và Nghiên cứu So sánh Văn học, Trường Đại học California tại Los Angeles (Mỹ)*

Andrzej W. Tymowski

*Director of International Programs, American Council of Learned Societies (ACLS).
Giám đốc Chương trình Quốc tế, Hội đồng các Tổ chức Học thuật Hoa Kỳ (ACLS)*

Natalia Avtonomova

*Senior Research Fellow, Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences.
Nghiên cứu viên cao cấp, Viện triết học, Viện Hàn lâm Khoa học Nga*

Chuanyun Bao

*Dean, Graduate School of Translation and Interpretation, Monterey Institute of International Studies.
Hiệu trưởng, Trường đào tạo Dịch thuật và Phiên dịch, Học viện Nghiên cứu Quốc tế Monterey (Mỹ)*

Richard Brecht

*Director, Center for Advanced Study of Language, University of Maryland.
Giám đốc Trung tâm nghiên cứu cao cấp về Ngôn ngữ, Trường Đại học Maryland (Mỹ)*

Olga Bukhina

*Coordinator of International Programs, American Council of Learned Societies (ACLS).
Điều phối viên Chương trình Quốc tế, Hội đồng các Tổ chức Học thuật Hoa Kỳ (ACLS)*

Leonora Chernyakhovskaya

*Director, Moscow International School of Translation and Interpreting,
Giám đốc Trường Quốc tế về Dịch thuật và Phiên dịch Mátxcova (Nga)*

E. Perry Link

*Professor, Department of East Asian Studies, Princeton University.
Giáo sư Khoa Nghiên cứu Đông Á, Đại học Princeton (Mỹ)*

Luo Xuanmin

*Director, Center for Translation and Interdisciplinary Studies; Professor, Department of Foreign Languages, Tsinghua University.
Giám đốc Trung tâm Dịch thuật và Nghiên cứu Liên ngành. Giáo sư Khoa Ngoại ngữ, Đại học Thanh Hoa (Trung Quốc)*

Ramona Naddaff

Co-Director, Zone Books; Assistant Professor of Rhetoric, University of California, Berkeley. Đồng Giám đốc Zone Books; Phó giáo sư về Tư tưởng học, Đại học California, Berkeley (Mỹ)

Bruno Poncharal

Maître de conférences, Institut d'Etudes Anglophones, Université de Paris VII. Phó Giáo sư, Viện Nghiên cứu Anh ngữ, Trường Đại học Paris VII (Pháp)

Janet Roitman

Charge de recherche, Centre National de la Recherche Scientifique. Nghiên cứu viên, Trung Tâm Nghiên cứu Khoa Học Quốc Gia (Pháp)

Irina Savelieva

Professor, Higher School of Economics, State University, Moscow. Giáo sư, Trường Kinh tế, Đại học Quốc gia Mátxcova (Nga)

Lynn Visson

Staff Interpreter, United Nations, retired; Editor, Hippocrene Books. Phiên dịch Liên hợp quốc; Biên tập của Hippocrene Books.

Wang Feng

Professor, Department of Sociology, University of California, Irvine. Giáo sư, Khoa Xã hội học, Đại học California, Irvine. (Mỹ)

R. Bin Wong

Director, Asia Institute; Professor, Department of History, University of California, Los Angeles. Giám đốc Viện nghiên cứu châu Á, Giáo sư khoa Lịch sử, Đại học California, Los Angeles (Mỹ)

Phụ lục B

Chú giải thuật ngữ

song ngữ (bilingual). Thạo hai tiếng mẹ đẻ. (Xem “tiếng mẹ đẻ”)

dịch căn ke (calque). Dịch theo nghĩa đen một từ hay một thành ngữ được dùng để chuyển tải cùng một ý nghĩa. Cách dịch vay mượn như vậy mới đầu nghe thường thấy lạ tai, nhưng trong quá trình sử dụng dần dần được chấp nhận. Từ tiếng Anh *false friend* là một từ dịch căn ke từ từ tiếng Pháp *Faux ami* (từ đồng âm khác nghĩa trong những ngôn ngữ khác nhau); từ tiếng Anh *kill time* là một từ dịch căn ke lại từ từ tiếng Pháp *tuer le temps* (giết thời gian); từ tiếng Pháp *gratte-ciel* là một từ dịch căn ke lại từ từ tiếng Anh *skycrape* (nhà chọc trời). Thuật ngữ “*sức khỏe cộng đồng*” trong tiếng Việt là một từ dịch căn ke từ từ tiếng Anh “*public health*.” Thuật ngữ *calque* (dịch căn ke lại) trong tiếng Anh cũng là một từ được căn ke lại từ từ tiếng Pháp *calque*. Còn được gọi là dịch vay mượn. (Xem “từ vay mượn”)

nội địa hoá (domesticate). Làm cho một bản dịch được đọc trôi chảy trong ngôn ngữ dịch đến mức làm mờ đi xuất xứ của nó trong văn hoá gốc. (Xem thêm “ngoại lai hoá”)

ngôn ngữ thành thạo nhất (dominant language). Là ngôn ngữ mà người nói nhiều thứ tiếng dùng thành thạo nhất, và do đó thường đây là ngôn ngữ mà họ dịch từ tiếng khác sang. Đối với số đông thì đây chính là tiếng mẹ đẻ, nhưng đối với những người được nuôi dưỡng và giáo dục ở một đất nước có ngôn ngữ khác với tiếng mẹ đẻ của họ, thì ngôn ngữ thành thạo nhất của họ là ngôn ngữ của đất nước nơi họ đã được nuôi dưỡng. (Xem “tiếng mẹ đẻ”, “người nói tiếng mẹ đẻ”)

từ đồng âm khác nghĩa trong các ngôn ngữ khác nhau (false friend). Một từ xuất hiện dưới cùng một hình thức hoặc gần như có cùng hình thức trong hai ngôn ngữ nhưng lại có nghĩa khác nhau

trong từng ngôn ngữ: từ tiếng Anh *sympathetic* (thông cảm) và từ tiếng Pháp *sympathique* (dễ thương) (tương đương với từ tiếng Anh “*likeable, nice*” nghĩa là dễ thương, dễ chịu), từ tiếng Anh *gift* (quà tặng) và từ tiếng Đức *Gift* (chất độc). Chúng thường là những từ vay mượn, ví dụ như từ tiếng Nga *killer* (kẻ giết người) (tương đương với từ tiếng Anh *hit man, hired assassin*, nghĩa là kẻ đánh người, kẻ ám sát), từ tiếng Pháp *pick-up* (tương đương với từ tiếng Anh *record-player*, nghĩa là máy ghi âm). Có thể thấy những khái niệm cùng tên nhưng khác về nội dung khái niệm (conceptual false friends.) Cách dịch chuẩn sang tiếng Anh, Pháp, và Nga của từ tiếng Trung Quốc *xuanchuan* là *propaganda/propagande*, nhưng trong tiếng Trung Quốc thuật ngữ này không mang ý tiêu cực rất phổ biến trong các ngôn ngữ kia. Còn thuật ngữ *democracy* – dân chủ – mặc dù có cùng một hình thức tương tự trong tất cả các ngôn ngữ châu Âu, nhưng nghĩa của nó thay đổi không những từ nền văn hoá này sang nền văn hoá khác, mà còn từ người này sang người khác. (Xem “từ vay mượn”, “dịch vay mượn”)

ngoại lai hoá (foreignize). Làm cho một bản dịch được đọc theo một kiểu nhằm chỉ ra hoặc thậm chí nhấn mạnh xuất xứ của nó trong văn hoá gốc. (Xem “nội địa hóa”)

người nói ngôn ngữ được kế thừa (heritage speaker). Một người dùng một ngôn ngữ trong gia đình khác với ngôn ngữ được dùng phổ biến trong xã hội mà người đó sống, và là người không được giáo dục chính thức hoặc được giáo dục không quá mức giáo dục tiểu học bằng ngôn ngữ đó. Khả năng sử dụng ngôn ngữ được kế thừa rất khác nhau ở những người khác nhau.

phiên dịch/thông dịch (interpreting, interpretation). Sự diễn đạt bằng lời nói một thông tin qua một ngôn ngữ khác với ngôn ngữ mà thông tin đó được nói ra (để phân biệt với dịch thuật – là sự diễn đạt một văn bản bằng chữ viết được chuyển từ một ngôn ngữ này qua một ngôn ngữ khác). Phiên dịch có thể diễn theo cách nối tiếp, nghĩa là người nói nói từng đoạn và dừng lại để chờ dịch, hoặc phiên dịch có thể diễn ra đồng thời (dịch đuôi) – tức là người dịch dịch ngay cùng lúc khi người nói diễn đạt ý mình. Mặc dù một số kỹ năng có thể được dùng cả trong thông dịch và dịch thuật, nhưng mỗi hình thức dịch này đều có những yêu cầu về kỹ năng riêng.

từ vựng (lexicon). Vốn từ hay tổng số từ tồn tại trong một ngôn ngữ.

dịch vay mượn (loan translation). Giống như dịch căn ke (calque). Ngay từ *loan translation* – dịch vay mượn – cũng là một từ được dịch căn ke từ tiếng Đức *Lehnübersetzung*. (Xem “từ vay mượn”)

từ vay mượn (loanword). Một từ được mượn ở mức nhiều hay ít từ một ngôn ngữ khác. *Sputnik*, *politburo*, *glasnost*, và *perestroika* là những từ trong tiếng Nga mà tiếng Anh vay mượn; *calque*, *savoir-faire*, và *sang froid* là những từ tiếng Pháp mà tiếng Anh vay mượn; *fengshui* và *kungfu* là từ tiếng Trung mà tiếng Anh vay mượn; và *Weltanschauung* và *Realpolitik* là từ tiếng Đức mà tiếng Anh vay mượn. *Marketing*, *cracking* (dầu mỏ) là những từ tiếng Việt vay mượn từ tiếng Anh. (Xem “dịch vay mượn”)

tiếng mẹ đẻ (native language). Ngôn ngữ đầu tiên mà một người học nói, điển hình là học từ cha mẹ. Đối với đa số thì đó đồng thời là ngôn ngữ chính (xem “ngôn ngữ thành thạo nhất” và “song ngữ”)

người nói tiếng mẹ đẻ (native speaker). Người nói tiếng mẹ đẻ của mình, hoặc người nói thứ tiếng của địa phương nơi họ lớn lên và được giáo dục trong nền văn hóa có ngôn ngữ đó. Một người nói một thứ tiếng như tiếng mẹ đẻ không chỉ trong trường hợp người này được sinh ra tại một nơi dùng ngôn ngữ đó, mà còn trong trường hợp họ đến sống ở địa phương nơi dùng ngôn ngữ đó trước khi họ đến tuổi dậy thì. (Xem “tiếng mẹ đẻ”, “ngôn ngữ thành thạo nhất”, “người nói ngôn ngữ được kế thừa”)

ngôn ngữ gốc (source language). Ngôn ngữ mà từ đó một bản dịch được tạo ra, trái với ngôn ngữ dịch, là ngôn ngữ mà một bản gốc được dịch sang.

cú pháp (syntax). Sự sắp xếp các từ để chuyển tải chức năng và những mối quan hệ ngữ pháp của chúng.

ngôn ngữ dịch (target language). Ngôn ngữ mà qua đó một văn bản được dịch sang từ bản gốc, trái với ngôn ngữ gốc, là ngôn ngữ mà từ đó bản gốc được tạo ra.

thuật ngữ chuyên môn (technical term). Một từ hay một cụm từ mang một khái niệm chuyên biệt và đòi hỏi một từ tương đương chuẩn trong ngôn ngữ dịch. Khi không tồn tại một khái niệm tương đương thích hợp, thì nó phải được tạo ra. Biệt ngữ (jargon) được sinh ra khi áp lực của sự giao tiếp bị phụ thuộc quá nhiều vào các thuật ngữ chuyên môn, đặc biệt là khi chủ yếu chỉ có những người trong một nhóm chuyên sâu hiểu được những thuật ngữ đó.

Phụ lục C

Xuất bản hàng loạt các bản dịch khoa học xã hội

Nga là nước có truyền thống lâu đời trong việc xuất bản những công trình nghiên cứu mang tính học thuật dưới hình thức đăng nhiều kỳ được tổ chức theo ngành, chuyên môn, giai đoạn, vùng, v.v. . . ., tùy đặc tính của nhà xuất bản và chuyên môn của ban biên tập. Gần đây, một nhóm những học giả đứng đầu là Irina Savelieva – đại học Kinh tế thuộc Đại học Quốc gia Mátxcova – đã xuất bản nhiều tập những bản dịch các công trình học thuật trong khoa học xã hội và nhân văn. Mục đích của bộ sách mang tên Universitetskaia biblioteka (Thư viện Đại học) này là giúp cho cộng đồng học giả Nga làm quen với những tác phẩm học thuật của phương Tây đương đại – những tác phẩm không được dịch trong thời Xô viết. Điều này có nghĩa là bộ sách dịch này bù đắp những mảng hồng rớt và cung cấp những tác phẩm cơ bản mà nếu thiếu chúng thì khó mà nghĩ đến chuyện hiểu sâu một ngành nhất định. Được sự tài trợ của Soros Foundation's Open Society Institute, trong hai năm (1998-2000), Universitetskaia biblioteka đã xuất bản 120 tập gây sự sốt và nhận được sự cổ vũ cao.

Giáo sư Savelieva và ban điều hành gồm bảy thành viên của bà bắt đầu bằng việc lập ra một danh sách những tác phẩm dự kiến dịch trong sáu chuyên ngành (triết học, xã hội học, lý thuyết và lịch sử văn hoá, lý thuyết kinh tế, lịch sử, và khoa học chính trị). Ví dụ, những học giả có tác phẩm đã được dịch và xuất bản trong ngành xã hội học gồm Adorno, Baudrillard, Bourdieu, Castells,

Dahrendorf, Elias, Giddens, Goffman, Mannheim, Parsons, Sennett, và Tonnies. Ban điều hành và người dịch đều là những giảng viên tại các trường đại học hàng đầu. Người dịch đã được lựa chọn dựa trên tác phẩm dịch thử của họ, và tất cả các bản dịch đều được các chuyên gia có kiến thức uyên thâm về ngôn ngữ gốc và chuyên ngành phù hợp hiệu đính.

Bộ sách này đã được nhiều nhà xuất bản khác nhau xuất bản. Megaproject of the Open Society Institute đã thiết lập hệ thống phân phối giúp phân tích nhu cầu, tập trung đơn đặt hàng, đảm bảo những tập sách này đến tay thư viện của các trường đại học. Tuy nhiên, một khối lượng khổng lồ của bộ sách này lại được bán trên thị trường. Những người tổ chức dự án đã phán đoán trước rằng giảng viên và sinh viên đại học là nhóm độc giả chính. Vào thời điểm đó, những học viện đào tạo đại học tại Nga đã tuyển dụng trên sáu mươi ngàn giảng viên, chỉ vền vẹn mười phần trăm trong số họ có kinh nghiệm làm việc bằng một ngoại ngữ khác. Hơn nữa, rất ít người Nga có đủ tiền để mua sách được in ngoài nước Nga. Việc bán được một khối lượng sách lớn cho giảng viên và sinh viên chứng tỏ là có tồn tại lượng độc giả có nhu cầu đọc các bản dịch này.

Xem trang web www.hse.ru/science/igiti/article_literature_eng.shtml để có thêm thông tin về bộ sách này, về Dự án Dịch thuật đã sinh ra nó, và một thư mục đầy đủ những tác phẩm đã được xuất bản.

Phụ lục D
Một số sách tham khảo

Sổ tay hướng dẫn chung

Baker, Mona. *In Other Words*. London: Routledge, 1992.

Newmark, Peter. *Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International, 1988.

(Cả hai đều là những giới thiệu chuẩn về những mặt yếu và mặt mạnh của quá trình dịch, và trong khi nhấn mạnh dịch văn bản văn học, hai cuốn sách này đã đưa ra những kỹ thuật dịch hoàn toàn có thể vận dụng vào việc dịch các văn bản khoa học xã hội và nhân văn.)

Dịch thuật và khoa học xã hội

Argenton, Elena. *The Translation of Culturebound Terms*. Trieste: Università degli Studi di Trieste, 1983.

Barret-Ducrocq, Françoise. “Les sciences humaines au carrefour des langues.” *Traduire l’Europe*. Paris: Payot, 1992.

Katan, David. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 1999.

Mossop, Brian. “Translating Institutions and ‘Idiomatic’ Translation.” *META: Translators Journal*, 35(2), 1990, 342–355 (revised version available at www.geocities.com/brmossop/mypage.html).

Wallerstein, Immanuel. “Concepts in the Social Sciences: Problems of Translation.” *Translation Spectrum: Essays in Theory and Practice*. Ed. M.G. Rose. Albany: State University of New York Press, 1981, 88–98. (For excerpts see Appendix H.)

_. “Scholarly Concepts: Translation or Interpretation?” *Translation Horizons*. Ed. M.G. Rose. Binghamton, NY: Center for Research in Translation, 1996, 107–17.

Sổ tay hướng dẫn về ngôn ngữ

Meertens, Rene. *Guide anglais-français de la traduction*. Paris: Chiron, 2004.

Visson, Lynn. *From Russian Into English: An Introduction to Simultaneous Interpretation*. Ann Arbor, MI: Ardis, 1991. (Mặc dù quyển này nhấn mạnh việc dịch hội nghị, tài liệu trong sách cũng thích hợp cho việc biên dịch.)

Đào tạo

Gile, Daniel. *Basic Concepts and Models for Translator and Interpreter Training*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

Campbell, Stuart. *Translation Into the Second Language*. London: Longman, 1998.

Grosman, Meta, ed. *Translation Into Non-Mother Tongues*. Tübingen: Stauffenberg, 2000.

Kussmaul, Paul. *Training the Translator*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

“European Association for Language Testing and Assessment Report,” www.ealta.eu.org/resources.htm (See also www.ealta.eu.org/links.htm.)

American Translators Association. atanet.org/certification/eligibility_approved.php.

Hướng dẫn dạy nghề

Sofer, Morry. *The Translator's Handbook*. 3rd rev. ed. Rockville, MD: Schreiber, 1999.
(Cung cấp những thông tin cả người biên tập và người dịch chuyên nghiệp quan tâm: đánh giá, phương tiện, sách tham khảo, mạng Internet, nguồn nhân lực, những hiệp hội của người dịch, đào tạo người dịch, v.v. . . .)

European Commission. ec.europa.eu/translation/index_en.htm.

Lý thuyết

Bell, Roger. *Translation and Translating: Theory and Practice*. London: Longman, 1991.

Bush, Peter and Bassnett, Susan. *The Translator as Writer*. London/New York: Continuum, 2006.

Chestman, Andrew and Emma Wagner. *Can Theory Help Translation?* Manchester: St. Jerome, 2002.

Gile, Daniel. *La Traduction: la comprendre, l'apprendre*. Paris: PUF, 2005.

Hacking, Ian. “Was There Ever a Radical Mis-translation?” *Historical Ontology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.

Dịch máy

Bass, Scott. “Machine vs. Human Translation” www.advancedlanguagetranslation.com/articles/machine_vs_human_translation.pdf.

Bowker, Lynne. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. Ottawa: University of Ottawa Press, 2002.

Hutchins, John. “Computer based translation in Europe and North America, and its future prospects.” JAPIO 20th anniversary. (Tokyo: Japan Patent Information Organization, 2005), 156–160. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/WJHutchins>.

Nirenberg, Sergei et al., eds. *Readings in Machine Translation*. Cambridge, MA: MIT Press, 2003.

O'Hagan, Minako and David Ashworth. *Translation-Mediated Communication in a Digital World*. Clevedon: Multilingual Matters, 2002.

Somers, Harold, ed. *Computers and Translation: A Translator's Guide*. Amsterdam: John Benjamins, 2003.

Sách tra cứu

Jean Delisle et al. *Terminologie de la traduction/ Translation Terminology/Terminologia de la traduccion/Terminologie der Ubersetzung*. Amsterdam: John Benjamins, 1999. (Cuốn sách này đã cung cấp hai trăm khái niệm được định nghĩa rõ ràng trong bốn ngôn ngữ sẽ giúp người biên tập trao đổi với người dịch.)

Randall, Barry. *ALA-LC Romanization Tables*. Washington: Library of Congress, 1997.

Tạp chí

ATA Chronicle. (American Translators Association. Monthly.)

BABEL. An International Journal on Translation. (International Federation of Translators. Quarterly.)

META. Journal des Traducteurs/Translators Journal. (Organe d'Information et de Recherche dans les Domaines de la Traduction, de la Terminologie et de l'Interpretation. Quarterly. Available on line: www.erudit.org/revue/meta.)

TTR – Traduction, Terminologie, Redaction. (Association Canadienne de Traductologie/ Canadian Association for Translation Studies. Biannual.)

Những ví dụ về từ điển chuyên ngành hữu dụng

Cassin, Barbara, ed. *Vocabulaire europeen des philosophies – dictionnaire des intraduisibles.* Editions du Seuil. Paris, 2004.

Marshall, Gordon, ed. *A Dictionary of Sociology.* Oxford: Oxford UP, 1998.

Pearce, David, ed. *Macmillan Dictionary of Modern Economics.* London: Macmillan, 1992.

Ritter, Harry. *Dictionary of Concepts in History.* Westport, CT: Greenwood Press, 1986.

Phụ lục E

Nghiên cứu tình huống của một người biên tập

Làm việc với một dịch giả chưa có kinh nghiệm

Khi mọi cố gắng tìm một người dịch có kinh nghiệm và có kiến thức chuyên môn thích hợp không dẫn đến kết quả gì, nhà xuất bản của chúng tôi đã quyết định tuyển dụng một nghiên cứu sinh cùng chuyên ngành. Chị này đã từng làm phóng viên tại những nước mà nghiên cứu này đề cập đến và đang viết luận án tiến sĩ về chủ đề gần với văn bản cần dịch, nhưng chưa bao giờ làm công việc dịch thuật cả. Tôi đã có vài buổi làm việc ban đầu với chị. Trong những buổi gặp mặt này, tôi giải thích cho chị các thủ tục trong quá trình dịch và chỉ cho chị những ví dụ của những bản dịch có lỗi mà tôi đã phát hiện trong quá trình làm biên tập: dịch quá bám sát nghĩa, có nghĩa là, những bản dịch quá lệ thuộc vào nghĩa của từng từ, những văn bản chứa đầy những câu và những đoạn văn phức tạp và quá dài có thể chấp nhận được trong tiếng Pháp nhưng không thể chấp nhận được trong tiếng Anh, v.v. . . . Tôi đã chỉ cho chị sự cần thiết phải tái tạo lại giọng nói và phong cách nhưng không mù quáng bắt chước văn bản gốc. Tôi cũng trao đổi với chị về nhiều tài liệu nghiên cứu và kỹ thuật dịch: sử dụng từ điển đồng nghĩa, đọc những sách viết về cùng chủ đề bằng tiếng Anh, v.v. . . . Tôi nhấn mạnh sự quan trọng

của việc thiết lập và duy trì mối liên hệ với tác giả và người biên tập, giữ một danh sách những câu hỏi cụ thể cho hai người này, tạo một bản chú giải các từ được dịch từ những thuật ngữ chuyên môn, tìm những bản dịch tiếng Anh chuẩn các tài liệu được trích dẫn và xác định ngay những trường hợp khi những bản dịch này cần được sửa đổi, v.v. . . . Quá trình trao đổi này đã biến thành một hội thảo nhỏ về kỹ thuật dịch. Nhờ có quá trình dài và gian nan này cũng như tinh thần trách nhiệm, trí thông minh, và lao động cần cù của người dịch – mà một bản dịch có chất lượng xuất sắc đã ra đời.

Khi tôi chia sẻ kinh nghiệm này với một số đồng nghiệp, họ cho rằng mặc dù kết quả có thành công đến đâu, thì những cố gắng cần có để đào tạo người dịch tại chỗ vẫn quá phiền toái. Tất nhiên là tôi không đồng ý với việc phải làm một “hội thảo nhỏ” tương tự với tất cả những người dịch mỗi khi cần dịch. Nếu những nhà khoa học xã hội nhận thức được yêu cầu cần xây dựng những thể hệ các nhà khoa học xã hội trong tương lai không những được đào tạo tốt về ngôn ngữ mà còn được đào tạo tốt về dịch thuật thì sẽ tốt hơn rất nhiều.

Giải quyết một bản dịch không sử dụng được

Việc một công trình nghiên cứu liên ngành cần một người dịch có thể dịch được một văn bản mang cả tính văn học, lịch sử, chính trị học, phân tâm học, y học, và nhân học từ thế kỷ mười tám đến thế kỷ hai mươi đã đẩy nhà xuất bản của chúng tôi đến chỗ ký hợp đồng với một người dịch có kinh nghiệm đã từng cộng tác dịch thành công các tác phẩm văn học cho chúng tôi trước đó. Tuy nhiên, sau khi đọc bản dịch thử, tôi nhận ra rằng người dịch đã không có khả năng hiểu được, chưa nói gì đến việc tái tạo lại, một văn bản có ngôn ngữ và cách lập luận không phải là theo kiểu văn học. Tôi đã giải thích kỹ toàn bộ văn bản cho người dịch và đề nghị người dịch cung cấp một bản dịch mới. Tôi đối chiếu văn bản dịch mới với văn bản gốc và thấy rằng kết quả vẫn chưa chấp nhận được. Do đó, tôi đã thuê một người dịch thứ hai để làm lại công việc dịch này. Sửa lại một bản dịch kém chưa chắc đã hứa hẹn cho ra một bản dịch hay, nhưng trong trường hợp này “đồng dịch giả” đã làm việc tốt với chúng tôi và cuối cùng đã tạo ra một bản dịch tốt. Cả hai người dịch này đã đồng ý cùng ký vào bản dịch cuối cùng.

Đưa tác giả vào cuộc: câu chuyện để cảnh báo

Tác giả có thể là một đối tác có ích trong quá trình dịch, để trả lời những câu hỏi của người dịch và người biên tập, cung cấp xuất xứ của những tài liệu tham khảo, v.v. . . . Tuy nhiên, tôi nhớ lại một tình huống, khi tác giả đã đi quá xa đến mức tự chọn người dịch, nói rằng chị này trước đây đã từng dịch những bài tạp chí của tác giả và làm tác giả hài lòng. Hơn thế nữa, tác giả còn nói rằng mình thành thạo cả hai thứ tiếng. Nhưng trong quá trình dịch chúng tôi đã phải làm cho tác giả thấy rằng ông ta không phải là một quan tòa có đủ thẩm quyền đánh giá về phong cách hay về việc dịch những thuật ngữ chuyên môn. Cuối cùng, tác giả đã chấp nhận rằng sự lo lắng của chúng tôi là đúng, sau khi đọc bản nhận xét của hai chuyên gia về bản dịch. Hai chuyên gia này đã phê bình rằng bản dịch đã làm tối nghĩa những phát hiện mới về mặt lý thuyết trong tác phẩm của tác giả.

Phụ lục F

Ví dụ về những đoạn được dịch từng chữ một

Lỗi phổ biến nhất của những người dịch chưa có kinh nghiệm là tạo ra những bản dịch quá lệ thuộc vào những yếu tố hình thức của ngôn ngữ gốc và ít nhiều tạo ra những bản dịch theo từng chữ một. Những đoạn in thẳng dưới đây là ví dụ về cách dịch này; những đoạn in nghiêng kế theo là bản dịch dễ chấp nhận hơn. (chú thích: Chúng tôi không đưa ra văn bản gốc bởi vì những người biên tập không biết ngôn ngữ gốc phải hoàn toàn dựa trên ngôn ngữ dịch.)

* * *

Sự phản ứng của những nhà triết học chuyên nghiệp đối với chủ nghĩa hiện sinh là thuần một hiện tượng của sự cầm tù của họ trong một sự hạn hẹp của nguyên lý của họ. Chưa bao giờ là sự méo mó nghề nghiệp rõ ràng hơn thế. Sự li dị của đầu óc từ cuộc sống đã là một cái gì đó mà đã xảy ra đối với những nhà triết học một cách đơn giản trong sự theo đuổi của những vấn đề chuyên môn của chính họ.

Sự phản ứng của các nhà triết học chuyên nghiệp đối với chủ nghĩa hiện sinh chỉ thuần túy là một triệu chứng của sự cầm tù trong tính hạn hẹp của nguyên lý của họ. Chưa bao giờ sự phiến diện nghề nghiệp lại rõ đến như vậy. Sự tách rời giữa lý thuyết và đời sống xuất hiện trong quá trình các nhà triết học theo đuổi những vấn đề chuyên môn sâu.⁵

*

Bởi vì nếu con mắt của con vật thì linh hồn của nó là ánh mắt bởi vì đây là bản chất như là một khái niệm về con mắt. Con mắt là vật chất của ánh mắt, và nếu như bị tách rời khỏi điều này thì nó không còn là một con mắt nữa-hay chỉ theo một nghĩa đặc biệt nào đó thôi, như là một con mắt trên đá hay trong một bức tranh.

Ánh mắt là linh hồn của con mắt của con vật vì nó là thuộc tính bản chất của khái niệm con mắt. Con mắt là vật chất của ánh mắt. Nếu tách rời con mắt và ánh mắt thì con mắt không còn là một con mắt nữa hoặc nó chỉ còn là con mắt theo một nghĩa đặc biệt như là một con mắt trên đá hay trong một bức tranh.

*

Bản hướng dẫn mà tiếp theo đây đã được tiến hóa từ Dự án Dịch thuật Khoa học Xã hội, một sáng kiến của Hội đồng các Tổ chức Học thuật Hoa Kỳ với sự tài trợ từ Quỹ Ford. Chúng có mục đích thúc đẩy sự giao tiếp trong các ngành khoa học xã hội xuyên qua các biên giới ngôn ngữ.

Những hướng dẫn sau đây là sản phẩm của Dự án Dịch thuật trong Khoa học Xã hội – một sáng kiến của Hội đồng các Tổ chức Học thuật Hoa Kỳ do quỹ Ford tài trợ. Những hướng dẫn này nhằm thúc đẩy sự giao tiếp trao đổi thông tin xuyên biên giới giữa các ngôn ngữ khác nhau trong lĩnh vực khoa học xã hội.

*

⁵Văn bản gốc tiếng Anh được người dịch trích từ cuốn sách của William Barrett, *Irrational Man: A Study in Existential Philosophy*, Doubleday Anchor Book: New York, 1958, trang 9.

Luật Trung quốc là rất dễ để hiểu nhầm. Nó hoàn toàn không chắc rằng có ai – người Trung quốc hay người nước ngoài – hiểu được nó. Lý do của điều này là khi chúng ta nghĩ về luật, chúng ta nghĩ về một hệ thống luật chính thức của phương Tây.

Luật Trung quốc rất dễ bị hiểu sai. Không hoàn toàn chắc là có người hiểu đúng luật Trung quốc – dù đó là người Trung quốc hay người nước ngoài. Lý do là khi chúng ta nghĩ về luật pháp, chúng ta nghĩ về một hệ thống luật chính thức theo kiểu phương Tây.

*

Các bản viết khoa học xã hội có đủ khác biệt để đảm bảo một cách tiếp cận đến dịch thuật khác với cách dùng cho các bản viết khoa học tự nhiên và các bản viết kỹ thuật một bên, và các bản viết văn học bên kia, không?

Liệu các văn bản khoa học xã hội có đủ tính đặc trưng để đòi hỏi một cách tiếp cận riêng về dịch thuật, mà về mặt này hay mặt kia sẽ khác với cách đã được áp dụng với các văn bản khoa học tự nhiên và những văn bản chuyên môn, hay tác phẩm văn học, hay không?

*

Một cách lý tưởng, vì thế, người dịch phải là người không chỉ thuần túy có kỹ năng dịch như một kỹ năng chung mà quen với văn học của chuyên ngành nhỏ trong thời gian dài, và tốt hơn là một ai đó với mối quan tâm trực tiếp đến tài liệu đang bàn đến trong bản viết.

Do đó, trường hợp lý tưởng là người dịch phải là người không chỉ thuần túy có kỹ năng dịch như là một kỹ thuật chung, mà phải là người đã quen với tài liệu và ngôn ngữ chuyên môn của văn bản cần dịch qua một thời gian làm việc dài, và càng tốt hơn nếu đó là người quan tâm trực tiếp đến nội dung đang được bàn luận trong văn bản.

*

Ba mươi năm sau, nước Nhật mà trong đó những người đàn ông mơ về tự chủ cá nhân và tranh luận về ý nghĩa của tự do và hiện đại – với các lỗ hổng trong giày của họ và cái đói được xoa dịu bằng quả mướp từ những vườn bé tí đằng sau và mỳ làm từ lúa mỳ từ thiện của Mỹ – nước Nhật đó đã ra đi từ vĩnh viễn.

Ba mươi năm sau, đã vĩnh viễn không còn cái nước Nhật nơi những người đàn ông mơ ước về tự chủ cá nhân và tranh luận về ý nghĩa của tự do và hiện đại trong khi chân đi giày thủng và chống cự với cơn đói bằng những quả mướp hái từ mảnh vườn sau nhà và mỳ viện trợ của Mỹ.

Phụ lục G

Dịch máy

Mặc dù trong những năm 1950, vào buổi bình minh của kỷ nguyên máy tính, những người đề xướng dịch máy (DM) đã dự đoán rằng máy tính sẽ nhanh chóng có khả năng tạo ra những sản phẩm dịch chỉ bằng cách đơn giản là bấm nút, nhưng đến những năm 1960 và 1970 họ bắt đầu nghi ngờ khả năng này. Tuy nhiên, có hai diễn biến quan trọng đã xảy ra trong hơn hai thập niên vừa qua: máy tính đã bắt đầu có khả năng giải quyết được công việc dịch thuật, và ngành dịch thuật đã hiểu đầy đủ hơn về việc máy tính có thể làm được gì và không làm được gì.

Khi cần những sản phẩm dịch đạt chất lượng để xuất bản thì mỗi cách dịch – cách dịch dùng người dịch (DN) và dịch bằng máy (DM) – đều có vai trò riêng của nó. DM đã chứng tỏ nó có hiệu quả so với chi phí bỏ ra (rẻ) khi cần dịch khối lượng lớn và/hoặc dịch nhanh những tài liệu kỹ thuật (chán ngắt), những hướng dẫn sử dụng phần mềm (có nhiều từ lặp đi lặp lại), cũng như trong nhiều tình huống khác, khi chi phí của DM cộng với sự chuẩn bị và hiệu đính thiết yếu của con người hay chi phí cho việc sử dụng những công cụ dịch đã được máy tính hoá (máy tính để bàn, v.v. . . .) rẻ hơn đáng kể so với cách DN truyền thống thiếu hỗ trợ của máy vi tính. Trái lại, khi cần dịch những văn bản không có nhiều từ lặp lại và sử dụng ngôn ngữ rất tinh vi phức tạp (ví dụ văn học và luật), và

thậm chí cả khi cần dịch những văn bản độc nhất với những chủ đề đặc biệt có tính chuyên môn cao, thì vẫn không có gì có thể thay thế được DN.⁶

Những diễn biến này đã xảy ra trong thời gian rất ngắn. Các chính phủ, tổ chức phi chính phủ, giới truyền thông, và các học giả đang đối đầu với những hậu quả về ngôn ngữ của quá trình toàn cầu hoá, tốc độ và phạm vi của sự giao lưu toàn cầu đang bùng nổ. Nếu báo in của Gutenberg đã xoá bỏ cản trở của thời gian, thì Internet đã xoá bỏ khoảng cách không gian. Sự thiếu thốn những dịch vụ dịch thuật hữu hiệu đã trở thành rào cản cuối cùng đối với việc giao lưu tự do giữa các dân tộc khác nhau trên thế giới.

Nguồn tài liệu tiềm năng nhiều đến mức không phải tác phẩm nào cũng có thể được chuyển đổi một cách hoàn hảo từ một ngôn ngữ này sang một ngôn ngữ khác. Dịch một cách hoàn hảo – cho đến gần đây vẫn được coi là tiêu chuẩn – chỉ nằm ở một đầu của một biểu đồ biểu diễn các khả năng dịch có thể xảy ra. Dịch một cách hoàn hảo vẫn là chuẩn mực khi dịch các công ước quốc tế và hiệp định giữa các chính phủ, kết quả thăm dò ý kiến, khảo sát, đơn xin kinh phí, v.v. . . . – những văn bản mà cả khi được dịch ra một ngôn ngữ mới vẫn phải được xem là văn bản chính thức – và những tác phẩm học thuật. Với những văn bản này, những giá trị (tiêu chí) thường được sử dụng để đánh giá bản dịch, như tính chính xác (khi tái tạo lại nội dung) và độ tin cậy (khi tái tạo lại hình thức) vẫn rất thích hợp. Ở đầu kia của biểu đồ này là các loại

⁶John Hutchins. “Computer based translation in Europe and North America, and its future prospects.” JAPIO 20th anniversary. (Tokyo: Japan Patent Information Organization, 2005), 156–160. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/WJHutchins>.

bản dịch rời rạc từng mảnh khác, mà mục đích của chúng chỉ là để có thông tin về một chủ đề hay thậm chí đơn giản là về một chủ thể nào đó, nghĩa là chỉ cần có được thông tin từ bản gốc trả lời những câu hỏi ai, làm gì, khi nào, và ở đâu. Ở đây, mối quan tâm chính là về nội dung. Khi những tổ chức chính phủ hoặc những người tìm kiếm thông tin trên mạng internet cần biết, một văn bản (hoặc một trang web) có phục vụ được nhu cầu của họ hay không, đây chính là lúc dịch máy trở thành phương án tối ưu. DM cũng có thể phục vụ việc tìm kiếm và dịch những từ chính hoặc cung cấp một bản dịch thô của các bản tóm tắt bản gốc (đôi khi có thể gọi là “những ý chính”). Nói chung, chỗ đứng của DM là ở bước khởi đầu của quá trình dịch, là một phương tiện để tiến tới mục đích chứ bản thân nó không phải là sản phẩm cuối cùng.

Dịch với sự trợ giúp của máy tính là một tiến bộ lớn trong thời gian gần đây trong quá trình phối hợp giữa DM và DN. Phần lớn những người dịch sử dụng các công cụ tham chiếu như từ điển và từ điển đồng nghĩa trên mạng. Dịch với sự trợ giúp

của máy tính còn tiến xa hơn, bằng cách kết hợp dùng phần mềm có những khả năng ví dụ như tự động ghi và lưu lại một số cấu trúc ngữ pháp hoặc cách sắp xếp từ nhất định (công cụ này đặc biệt hữu dụng để đảm bảo sự nhất quán khi dịch các thuật ngữ chuyên môn) trong cả ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ dịch, và gợi ý cho người dịch khi họ gặp lại những từ hay cấu trúc ngữ pháp này trong văn bản. Xem thêm Scott Bass, “Machine vs. Human Translation” www.advancedlanguagetranslation.com/articles/machine_vs_human_translation.pdf.

Dù nói vậy, nhưng sự cố gắng đòi hỏi từ phía những người dịch để chuyển các bản thảo dịch máy hay thậm chí bản dịch với sự hỗ trợ của máy vi tính thành những bản dịch có thể xuất bản được có thể cũng vẫn sẽ gian nan ngang với cách dịch theo phương pháp truyền thống. Kết quả là, trong thời gian tới, những văn bản tinh vi phức tạp về ngôn ngữ dành cho độc giả tinh tường vẫn sẽ tiếp tục đòi hỏi một quá trình dịch như đã được mô tả trong bản hướng dẫn này.

Phụ lục H

Trích từ bài “Concepts in the Social Sciences: Problems of Translation” của Immanuel Wallerstein, in trong tập *Translation Spectrum: Essays in Theory and Practice* do Marilyn Gaddis Rose biên tập (Albany: State University of New York Press, 1981), trang 88–89.

Một văn bản khoa học xã hội sử dụng các khái niệm với tư cách là phương thức chính để truyền đạt trao đổi thông tin. Những khái niệm này nhiều ít được tác giả định nghĩa và vận dụng một cách rõ ràng. Một mặt, những khái niệm này là những tham chiếu về nghĩa, những tổng hợp dữ kiện hay cách phân loại đã được thống nhất để sử dụng chung. Văn bản sẽ trở nên vô nghĩa nếu thuật ngữ của nó không phải là những khái niệm được một số người khác thống nhất cùng sử dụng. Mặt khác, những khái niệm này không mang tính *phổ quát* (không được tất cả mọi người chấp nhận và sử dụng) và thường là đối tượng của những bất đồng công khai và dữ dội. Để dịch một khái niệm thật tốt, người dịch phải biết (a) mức độ khái niệm đó thực sự được chấp nhận để cùng sử dụng (và những ai chấp nhận cùng sử dụng) tại thời điểm khái niệm được viết ra cũng như khi được dịch, và (b) những khác biệt trong các cộng đồng những người thống nhất sử dụng khái niệm này trong mỗi ngôn ngữ (ND. ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ dịch). Người dịch cũng nên có khả năng đoán được tác giả hiểu biết đến mức nào về mức độ khái niệm này được thống nhất sử dụng – nghĩa là tác giả có biết về cuộc tranh luận diễn ra xung quanh khái niệm đó không, hay có muốn công nhận rằng một cuộc tranh luận như thế là chính đáng hay không.

Đây là một yêu cầu cao, và hầu như không có một tập sách tham khảo nào có thể cung cấp những thông tin như vậy. Một cuốn từ điển, ngay cả cuốn từ điển tốt nhất, thì cuối cùng cũng không giúp được gì nhiều. Thường thì bách khoa toàn thư có tác dụng hơn. Thật sự là cách duy nhất để có được kiến thức này là đọc rộng trong những lĩnh vực chuyên sâu liên quan và đọc bằng cả hai ngôn ngữ.

Do đó, trường hợp lý tưởng là người dịch phải là người không chỉ thuần túy có kỹ năng dịch như là một kỹ thuật chung, mà phải là người đã quen với tài liệu và ngôn ngữ chuyên môn của văn bản cần dịch qua một thời gian làm việc dài, và càng tốt hơn nếu đó là người quan tâm trực tiếp đến nội dung đang được bàn luận trong văn bản. Trường hợp lý tưởng này sẽ không trở thành hiện thực cho đến khi chúng ta tiến đến xây dựng được một tập thể những dịch giả chuyên về khoa học xã hội và được đào tạo về kỹ thuật dịch và khoa học xã hội. Ở đây tôi sẽ không bàn đến những điều kiện tiên quyết về mặt tổ chức để thành lập một đội ngũ cán bộ như vậy. Chỉ cần nói rằng vẫn chưa có những người dịch như vậy. Hầu hết việc dịch thuật trong lĩnh vực khoa học xã hội đều được thực hiện bởi các nhà khoa học xã hội, những người không giỏi lắm với tư cách là những người dịch, hoặc bởi những người dịch có kiến thức về văn học hơn là về khoa học xã hội. Kết quả thật kinh khủng (tất nhiên cũng có một số ngoại lệ đáng lưu ý, nhưng rất hiếm).

Phụ lục I

Các nhà khoa học xã hội cần phải viết bằng ngôn ngữ của dân tộc mình

Tiếng Anh ngày càng trở thành ngôn ngữ để tiến hành trao đổi học thuật quốc tế trong khoa học xã hội. Số lượng văn bản được dịch từ tiếng Anh lớn hơn rất nhiều số lượng văn bản được dịch sang tiếng Anh. Hơn nữa, các nhà khoa học xã hội của những cộng đồng không nói tiếng Anh ở khắp nơi trên thế giới đã và đang chuyển sang viết bằng tiếng Anh. Chúng tôi tin rằng thực tiễn này gây ra những vấn đề khó khăn cho khoa học xã hội, và chúng tôi kêu gọi các nhà khoa học xã hội không nên từ bỏ việc viết bằng ngôn ngữ của dân tộc mình.

Các khái niệm trong khoa học xã hội và những thuật ngữ được dùng để chuyển tải chúng được định hình bởi những đặc tính của ngôn ngữ mà khái niệm này được hình thành lần đầu, và kết quả là chúng chịu ảnh hưởng của những trải nghiệm lịch sử và văn hoá của người sử dụng ngôn ngữ này. Trong tác phẩm *Fragments of a Monograph on the Basques* (Một số phần trong chuyên khảo về người Basque), Humboldt viết: “Tính đa dạng của các ngôn ngữ không thể bị quy giản về tính đa dạng của những tên gọi của một sự vật. Chúng là những góc độ nhìn nhận khác nhau về sự vật đó. . . . Do vậy, sự phong phú của thế giới và của những gì chúng ta nhận thức trong thế giới đó tăng tỷ lệ thuận với tính đa dạng của ngôn ngữ, và chính sự đa dạng này lại mở rộng giới hạn sự tồn tại của loài người và đem lại cho chúng ta cách cảm nghĩ mới” (*Gesammelte Schriften*, VII: 602). Xu hướng tiếng Anh trở thành ngôn ngữ quốc tế (the lingua franca) trong khoa học xã hội (tiếng Anh đã trở thành ngôn ngữ quốc tế của khoa học tự nhiên rồi) làm hạn chế khả năng tạo ra “những góc độ nhìn nhận khác nhau” của những khoa học này mà Humboldt đề cập.

Xu hướng thống trị của một ngôn ngữ duy nhất đã và đang gây ra những hậu quả có hại khôn lường. Một là, những người viết bằng ngoại ngữ, dù họ thông thạo đến đâu, cũng khó mà diễn đạt ý tưởng của mình trong sáng và tinh tế được như những người viết bằng tiếng mẹ đẻ. Hai là, sự thiếu vắng những tác phẩm nghiên cứu khoa học xã hội được phát triển tốt trong một ngôn ngữ nào đó sẽ làm giảm cơ sở để trao đổi thảo luận về những vấn đề chuyên môn trong cộng đồng ngôn ngữ đó. Thứ ba, những hình thức tư duy và lập luận của cộng đồng khoa học xã hội Anh – Mỹ đã trở thành tiêu chuẩn cứng nhắc (Procrustean bed) theo đó mọi hình thức tư duy và lập luận khác phải gò mình cho phù hợp. Điều này làm tăng sự đơn điệu và nghèo nàn của trao đổi học thuật trong khoa học xã hội.

Từ những quan sát này, và từ bản hướng dẫn của chúng tôi, có thể nói rằng các bản dịch tinh tế các nghiên cứu được viết dựa trên những góc nhìn nhận khác nhau qua những ngôn ngữ và nền văn hoá khác nhau có thể giúp thúc đẩy một cuộc đối thoại sâu hơn giữa các nền văn hoá, và tiếp thêm sức sống cho khoa học xã hội. Do vậy, các học giả cần quan tâm nhiều hơn tới vai trò của dịch thuật trong những chuyên ngành của mình. Họ cần phải thực hiện những bước đi cụ thể nhằm khuyến khích đồng nghiệp lâu năm cũng như trẻ tuổi của mình dịch các tác phẩm quan trọng được viết bằng ngoại ngữ, và thông báo để cho các tổ chức cấp học bổng/kinh phí nghiên cứu cũng như hội đồng xét công nhận giáo sư biết về tính chất học thuật và tầm quan trọng của những công trình dịch đó .